

บทที่ ๘

จากแนวพระราชดำริสู่พระราชจริยวัตร และพระราชกรณียกิจ

ระบบความคิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้เสนอแล้วในบทก่อนๆ นั้น มีสาระแห่งความคิดที่คาบเกี่ยวกัน อันเป็นสภาพที่ไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างใดในเมื่อแนวความคิดทั้งสองแนวที่ใช้เป็นแกนเรื่อง (theme) ในการนำเสนอหลักคิดแนวปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่างมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยต้องการให้ ปัจจุบันบุคคลมีคุณสมบัติที่จะเอื้อให้บุคคลนั้นมีโอกาสเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพต่อประเทศต่อสังคมที่เขาเป็นส่วนหนึ่ง ความแตกต่างอยู่ที่ทัศนพิสัย (perspective) ของการมองหรือการจับประเด็นเท่านั้น

ความแตกต่างในเชิงทัศนพิสัย เป็นสิ่งที่ค้ำทั้งในวงการวิชาการและวงการอื่นๆ เพราะเป็นการช่วยให้เห็น สาระในประเด็นเดียวกัน หรือในปัญหาเดียวกัน จากแง่มุมต่างๆ และมีส่วนที่เอื้อให้เห็นความหลากหลายของแนวความคิด และเพิ่มความชัดเจนหรือความถ่วงตัวของตัวประเด็นหรือตัวปัญหาอีกโสดหนึ่งด้วย ในกรณีเฉพาะหน้าของการศึกษานี้ โดยที่กลุ่มบุคคลที่มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีภูมิหลังและทัศนคติที่แตกต่างกันเพื่อให้สอดคล้องรับกับภูมิหลังและโอกาส ก็ชอบด้วยเหตุผลและเป็นสิ่งที่เหมาะสม ถึงกระนั้นแนวคิดต่างๆ ในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสต่างก็หวังผลปลายทางที่ตรงกัน

ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่หนึ่ง การศึกษานี้นอกจากจะพยายามเรียบเรียงระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องกันระหว่างแนวความคิดซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมกับพฤติกรรมการปฏิบัติ ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ดังนั้นภารกิจของบทที่แปดนี้ ได้แก่ การวิเคราะห์พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างระบบความคิดที่ได้นำเสนอแล้วในบทที่สามถึงบทที่เจ็ด

โดยที่พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดช่วงเวลาที่ยังทรงพระชนม์ชีพได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นเวลาถึง ๔๘ ปี มีอยู่มากมายจนมิอาจนำมาพรรณนาได้อย่างถ้วนทั่วในรายงานการศึกษาลักษณะนี้ได้ จำเป็นต้องกล่าวถึงเฉพาะส่วนของพระ

ราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่อยู่ในขอบเขตของการศึกษาโครงการนี้ ขอบข่ายดังกล่าวสามารถกำหนดได้โดยเนื้อหาที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทต่างๆ ที่ผ่านมา

๑. โครงสร้างการนำเสนอพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจ

หากจะสรุปในลักษณะรวบยอดอีกแนวหนึ่ง ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามที่ได้เสนอในรายละเอียดแล้วข้างต้น ซึ่งมีจุดเริ่มจากทัศนพิสัยต่างๆ กันเป็นสองแนวเพื่อจุดประสงค์ของการพรรณนาพระราชกิจจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว เราจะได้สาระหลักๆ ในสามประเด็นด้วยกัน กล่าวคือ ปัจเจกบุคคลที่จัดได้ว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพที่สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนตนพร้อมๆ กับประโยชน์ส่วนรวมนั้น จำต้องมีคุณสมบัติประจำตัวในสามลักษณะที่สำคัญดังนี้:

- (๑) การตระหนักถึงหน้าที่ของตนเอง
- (๒) การมีแนวการทำงานที่มีประสิทธิภาพ และ
- (๓) การมีคุณธรรมประจำตัว

ในส่วนของการตระหนักถึงหน้าที่ของตนเอง ซึ่งจัดเป็นรากฐานของการที่แต่ละบุคคลจะมีส่วนได้สร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวม ปัจเจกบุคคลก็ต้องตระหนักอยู่เสมอว่า ตนเองมีหน้าที่ในการทำงานหรือมีอาชีพอะไร ตนเองกำลังมีหน้าที่ในฐานะในบทบาทอื่นๆ ในสังคมนอกเหนือจากบทบาทหน้าที่ในอาชีพการงานอะไรบ้าง และไม่ว่าจะกำลังทำหน้าที่อะไรอยู่ ก็จำต้องกระทำตัวให้เป็นไปตามพฤติกรรมที่คาดหมายไว้สำหรับบทบาทหน้าที่นั้นๆ โดยปัจเจกบุคคลพึงต้องแสวงหาความรู้ เรียนรู้ และทำความเข้าใจรายละเอียดของพฤติกรรมต่างๆ ดังกล่าว

การมีแนวหรือวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพนั้น เป็นคุณสมบัติที่จะเกื้อกูลปัจเจกบุคคลให้สามารถสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเอง และสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวม ปัจเจกบุคคลมีงานมีภารกิจจำนวนมากมายในช่วงต่างๆ ของชีวิตที่อยู่ในความรับผิดชอบที่จำต้องทำให้สำเร็จลุกลงไปด้วยดี การมีวิธีการทำงานหรือแนวปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพย่อมมีส่วนช่วยทำให้งานและภารกิจต่างๆ ดังกล่าวสัมฤทธิ์ผลได้ แต่การมีแนวการทำงานที่มีประสิทธิภาพนี้จะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อปัจเจกบุคคลมีคุณสมบัติต่างๆ อันประกอบด้วย การมีความรู้ความสามารถ ด้วยการรู้อย่างซาบซึ้ง และสามารถรู้จักประยุกต์ใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ใน โอกาสและในสภาพแวดล้อมต่างๆ การคิดอย่างรอบคอบ โดยมีสติและความสงบสำรวมจนเกิดปัญญาในการสร้างสรรค์และในการค้นพบวิธีการดำเนินงาน ตลอดจนในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่อยู่ในความรับผิดชอบ การมีแผนการทำงานที่ผ่านการวิเคราะห์ได้รัดตรงอย่างรอบคอบแล้ว การรู้จักประสานร่วมมือกับผู้อื่นทั้งในการทำงานเดียวกันและในงานอื่นๆ ที่ต้องสัมพันธ์กัน การมีวินัยที่จะปฏิบัติในแนวที่ควรปฏิบัติข้างต้นจนเป็นนิสัยประจำตัว และเกิดการปฏิบัติอย่างอัตโนมัติ

การมีคุณธรรมประจำตัวเป็นส่วนสำคัญที่ไม่อาจแยกออกจากการมีแนวปฏิบัติและวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพื่อประกันว่า ความรู้ความสามารถในเรื่องการงานและในบทบาทอื่นๆจะไม่ถูกนำไปใช้ในลักษณะที่เพิ่มพูนประโยชน์ส่วนตน ที่มีได้มีส่วนสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวมพร้อมๆ กันไปด้วย คุณธรรมต่างๆเหล่านี้อาจจัดเป็นกลุ่ม ซึ่งมีทั้งหมดสี่กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ (๑) ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน ความสามารถพึ่งตนเองและการมีวินัย (๒) ฉันทะ ความศรัทธา สัจจะ ความรับผิดชอบ ความสำนึกในหน้าที่ และความกตัญญู (๓) ความมีสติ และความตั้งใจดี และ(๔) ความเมตตา ความปรารถดี ความเอื้อเฟื้อต่อกัน และความไม่เห็นแก่ตัวเอารัดเอาเปรียบกัน

๒. พระเจ้าอยู่หัวกับพระราชภารกิจ

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปทั้งในและนอกพระราชอาณาจักรไทยว่า พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ปรากฏแก่สายตาของประชาชนชาวไทย และชาวต่างประเทศเป็นภาพที่แสดงถึงการทรงปฏิบัติหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่เหนือกว่าภารกิจต่างๆในหน้าที่นั้นๆ ที่ราษฎรไทยจะพึงคาดหมายจากพระเจ้าแผ่นดินของตนพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ไทย มีลักษณะที่พรรณนาได้อย่างลึกซึ้ง ด้วยวลีภาษาอังกฤษที่ว่า “beyond the call of duty”^๑ หรือด้วยวลีไทยที่ว่า พระองค์ทรงเป็น “ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์”

โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยซึ่งกำหนดพระราชอำนาจที่จำกัดภายใต้รัฐธรรมนูญของประเทศไทย พระองค์ก็ไม่จำเป็นต้องทรงมีพระราชกรณียกิจมากมาย ที่มีได้กำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของภาระหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด ถึงกระนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลับทรงนิยามพระราชกิจของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ไทย คือ การบำบัดทุกข์บำรุงสุขราษฎรทุกหมู่เหล่าในแผ่นดินไทย พระองค์ทรงเลือกที่จะเป็นพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับปสกนิกรของพระองค์ตลอดเวลา

การทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขและการทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชนชาวไทยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นก็มิได้ทรงร่วมด้วยมธุรสวาจาอย่างที่นักการเมืองไทยทั่วๆไปกระทำกัน แต่พระองค์ได้ทรงใช้ชีวิตที่ตรากตรำลำบากต่อพระวรกายในพื้นที่ชนบทอันเป็นส่วนที่ทุรกันดารของประเทศ และขาดสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่พึงพบได้ในนครหลวง เป็นเวลาถึงประมาณเจ็ดเดือนในหนึ่งปี สำหรับคนทั่วไปที่มีฐานะการเงิน สามารถมีทุกสิ่งทุกอย่างที่อำนวยความสะดวกในชีวิต และมีสิทธิ์เลือกใช้ชีวิตในเมืองกับชีวิตในถิ่น ทุรกันดารแล้ว สภาพการใช้ชีวิต

ในลักษณะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่บังเกิดขึ้น พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่เกิดขึ้นในการเสด็จเยี่ยมเยียนประชาชนชาวไทยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นมีอยู่มากมาย แม้จะไม่พรรณนาในที่นี้ได้ครบถ้วน แต่ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า เป็นพระราชกรณียกิจที่มีส่วนช่วยให้เกิดการพัฒนาในส่วนของความเป็นอยู่ของราษฎรในชนบทอย่างแท้จริง

กรณีต่างๆที่นำมาเสนอเพียงเล็กน้อยนี้ เพื่อเป็นตัวอย่างพระราชภารกิจที่ลือที่สะท้อนถึงพระเจตนารมณ์ที่จะทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนชาวไทย

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ พระองค์ได้ทรงทราบถึงความเดือดร้อนของชาวบ้านหุบกระพง อำเภอลำลูกเกด จังหวัดเพชรบุรี เนื่องจากพื้นที่แห้งแล้ง พื้นที่ไม่สามารถทำสวนผักได้เป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน จึงได้ทรงช่วยเหลือชาวเกษตรกรเหล่านั้น โดยการพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อนำไปลงทุน โดยที่เกษตรกรขาดที่ดินทำกินอันเป็นของตนเอง การช่วยเหลือในรูปของการพระราชทานความช่วยเหลือทางด้านทุนรอน จึงไม่ประสบความสำเร็จในการยกฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรกลุ่มนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแนวพระราชดำริให้รัฐบาลจัดทำโครงการช่วยเหลือในรูปของการจัดสรรที่ดินและการพัฒนาสหกรณ์การเกษตรขึ้นในหมู่เกษตรกรหุบกระพง ทำให้มีการพัฒนาเกิดขึ้นอย่างจริงจังและถาวรกับชาวเกษตรกรหุบกระพง อันเป็นที่ทราบกันดีทั่วไปในปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการต้องมีที่ดินทำกินที่เป็นของตนเอง ของเกษตรกรไทย นอกจากจะมีแนวพระราชดำริให้มีการจัดสรรที่ดินทำกินในแถบพื้นที่ป่าสงวนที่หมดสภาพแล้วพระองค์ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่นาจำนวนมากมาย (๕๑,๘๖๗ ไร่ ๕๕๑ วา) ในจังหวัดต่างๆ รวม ๘ จังหวัด (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิรูปที่ดินในที่นาของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ๕ กันยายน ๒๕๑๘) อันเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพื่อให้รัฐบาลนำไปจัดทำโครงการปฏิรูปที่ดิน เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากจนขาดที่ดินทำกินที่เป็นของตนเอง

การที่ชาวเขาซึ่งพำนักอาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็เป็นผลลัพท์อันเกิดจากพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงวิธีการดำรงชีพของชาวเขา (ยังชีพด้วยการแผ้วถางทำลายป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย และการปลูกฝิ่น) อันมีส่วนสำคัญในการสร้างปัญหาการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ และสร้างปัญหาการติดยาเสพติดในแผ่นดินไทยและนอกประเทศ พระองค์จึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ จัดตั้ง “โครงการพระบรมรา

ชานูเคราะห์ชาวเขา” ขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๑๒ (สุรนนท์ สุภรณ์ฤทธิ์ ๒๕๓๑) ซึ่งในปัจจุบันรู้จักกันในนาม “โครงการหลวงฯ” โดยโครงการหลวงฯ ได้ระดมอาสาสมัครจากหน่วยงานรัฐบาลและภาคเอกชน ตลอดจนความช่วยเหลือของต่างประเทศในเวลาต่อมา เพื่อช่วยกันศึกษาวิจัยหาหนทางที่จะทำให้ชาวเขามีวิธีการเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพแทนการทำไร่เลื่อนลอยและการปลูกพืชที่ทำรายได้แทนฝิ่น เป็นที่ประจักษ์ชัดในหมู่ชาวไทยและชาวโลกว่าภารกิจของโครงการหลวงฯ ซึ่งประกอบด้วยงานด้านวิจัย ด้านส่งเสริมอาชีพ ด้านพัฒนาพื้นที่ และสภาพแวดล้อม และด้านพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม อันเป็นลักษณะของการดำเนินงานที่ครบวงจร เป็นปัจจัยที่พัฒนาความเจริญให้แก่ชาวเขาในภาคเหนืออย่างแท้จริง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่า คุณภาพความเป็นอยู่ของประชาชนไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องของการทำกินเท่านั้น ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดูแลทุกข์สุขของราษฎรในถิ่นทุรกันดารทั้งในการพยาบาลรักษา และการศึกษาพร้อมๆ กันไปด้วย กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำหน่วยแพทย์หลวงซึ่งโดยเสด็จไปด้วย จัดบริการรักษาพยาบาลราษฎรผู้เจ็บป่วย เมื่อพบผู้เจ็บป่วยมีอาการหนักจำเป็นต้องพยาบาลรักษาในจังหวัดหรือในนครหลวง พระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้รับไว้เป็นคนไข้ในพระบรมราชานุเคราะห์ พร้อมๆ กันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “โครงการฟื้นฟูอาชีพผู้ป่วย” เพื่อช่วยให้ผู้เจ็บป่วยได้มีโอกาสประกอบอาชีพที่เหมาะสมอีกด้วย เพื่อให้ชาวชนบทมีความรู้ทางด้านสาธารณสุขมูลฐานและการพยาบาลรักษาเบื้องต้นโดยไม่ต้องรอคอยการพยาบาลรักษาจากหน่วยแพทย์หลวงเคลื่อนที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “โครงการพระราชดำริหม่อมหมู่บ้าน” ขึ้นในหมู่บ้านที่มีโครงการพระราชดำริหรือโครงการศิลปอาชีพพิเศษ ทั้งนี้เพื่ออบรมให้ความรู้เรื่องการอนามัยพื้นฐานและงานสาธารณสุขมูลฐานให้แก่ผู้เข้าอบรม ซึ่งมาจากผู้ที่มีความสนใจ ตั้งใจและขอความช่วยเหลือเพื่อนบ้าน เพื่อกลับมาช่วยเหลือเพื่อนบ้าน เพื่อกลับมาช่วยเหลือชาวบ้านในหมู่บ้านของตนต่อไป (กระทรวงสาธารณสุข ๒๕๒๖ หน้า ๕)

ในด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทาน “โรงเรียนร่มเกล้า” เพื่อเป็นสถานศึกษาระดับประถมและมัธยมแก่เด็กและเยาวชน ในชนบทที่ห่างไกลและในเขตพื้นที่ที่มีผู้ก่อการร้ายซึ่งขาดแคลนที่เรียน โดยการก่อสร้างของกองทัพภาคที่ ๒ ด้วยพระราชทรัพย์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์” โดยการดำเนินงานของตำรวจตระเวนชายแดน ก็เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นมาด้วยเงินพระราชทานเพื่อวัตถุประสงค์เช่นเดียวกับโรงเรียนร่มเกล้า โดยเป็นโรงเรียนที่เปิดโอกาสให้เด็กชาวเขาได้เล่าเรียนในระบบการศึกษาไทยในระดับประถมศึกษา นอกจากโรงเรียนเพื่อการศึกษาของเด็กและเยาวชนในชนบทแล้ว นักเรียนที่ขาดแคลนสถานที่ศึกษาเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ (วาตภัยและอัคคีภัย) ทำลายสถานที่ศึกษาเดิมก็ได้รับการดูแลจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเช่นกัน โดยพระองค์ได้

พระราชทาน “โรงเรียนราชประชานุเคราะห์” ให้แก่นักเรียนเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงสร้างโอกาสการศึกษาให้แก่เยาวชนที่ไม่มีโอกาสเล่าเรียน เนื่องจากความยากจนของผู้ปกครอง โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจน” ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัดเพื่อให้วัดและพระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมให้การศึกษาแก่เยาวชนด้วย

และแม้กระทั่งบุตรหลานของผู้ที่เป็นโรคที่สังคมรังเกียจ (โรคเรื้อน) ก็ได้รับการอนุเคราะห์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับบุตรหลานของคนไทยทั่วไปโดยพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “โรงเรียนราชประชาสมาสัย” ซึ่งในปัจจุบันให้การศึกษาถึงระดับมัธยมและรับบุตรหลานคนไทยทั่วไปด้วย “โครงการพระดาบส” จัดตั้งขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อให้ความรู้วิชาชีพ (เช่น ช่างไฟฟ้า ช่างเครื่องยนต์) แก่ผู้เข้าฝึกอบรม จัดเป็นโครงการศึกษาอบรมที่สนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะช่วยเหลือบุคคลที่ประสบปัญหาไม่สามารถหาที่เรียนได้หรือผู้ที่ขาดทุนทรัพย์ แต่มีความตั้งใจที่จะแสวงหาความรู้เพื่อเลี้ยงชีพ ความห่วงใยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อทหารที่ทุพพลภาพเนื่องมาจากการปกป้องประเทศและพระราชปณิธานของพระองค์ที่จะสร้างโอกาสมีอาชีพใหม่สำหรับทหารพิการเหล่านี้ นำไปสู่การจัดตั้ง “ศูนย์ฝึกอาชีพพระราชทาน” ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

นอกจากการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสร้างโอกาสการศึกษาให้แก่เด็กและเยาวชนที่อยู่ในชนบทและผู้ที่มีฐานะยากจนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงบำบัดทุกข์ของผู้ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ในการศึกษา โดยการพระราชทานทุนการศึกษาอีกด้วย (ทุนมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ และทุนนวฤกษ์)^๖

แม้ในกรณีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสามารถเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรได้ด้วยพระองค์เอง พระองค์ก็ได้ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับราษฎรในชนบทด้วยการ โปรดเกล้าฯ ให้ผู้แทนหน่วยทหารและตำรวจแจกจ่าย “ถุงของขวัญพระราชทาน” ซึ่งประกอบด้วยสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพประจำวัน ให้แก่ราษฎรในท้องที่ที่หน่วยทหารและตำรวจปฏิบัติหน้าที่รับผิดชอบพื้นที่อยู่ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๓๐ น.๗๕)

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากการเสด็จเยี่ยมราษฎรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในต่างจังหวัดทั่วประเทศ มีมากมายเป็นจำนวนพันๆ นั้น พอที่จะยืนยันได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามยิ่งที่จะทรงมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ให้เกิด “ความพอกินพอกอยู่” ตลอดจนถึงขั้น “การกินคืออยู่ดี” ของประชาชน โดยเฉพาะในหมู่ชาวชนบทซึ่งมีโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมที่น้อยกว่าชาวกรุงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพบปะกับพลสกนิกรชาวชนบทของพระองค์ “ได้อย่างสนิทพระทัย” ไม่เคยทรงนึกถึงเกียจหรือตะขิดตะขวงในพระทัยว่า คนเหล่านั้นเป็นคนยากจน เป็นคนต่างจังหวัด หรือเป็นคนมีโรคภัย เป็นคนร่างกายไม่สะอาด”^๗

ไม่แต่เฉพาะชาวต่างจังหวัดเท่านั้นที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ แม่แต่ชาว กรุงเทพมหานครเองเมื่อต้องประสบปัญหาความเดือดร้อนในเรื่องน้ำท่วม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงมีส่วนร่วมในการช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้เช่นเดียวกับที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เกื้อกูลชาวต่างจังหวัด สำระสำคัญของพระราชดำริในเรื่องการป้องกันน้ำท่วม กรุงเทพมหานครนั้น จักได้เสนอในอีกหัวข้อหนึ่งข้างล่างนี้

โดยสรุป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ “ที่ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์”ของประชาชนคนไทยทุกกลุ่มทุกอาชีพทุกศาสนาทุกพื้นที่ในประเทศและทุกฐานะในสังคม พระองค์ทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนตามลักษณะของปัญหาและระดับของความเดือดร้อน ทรงเปรียบเสมือน “พ่อใหญ่” ที่เปี่ยมล้นด้วยความสำนึกในหน้าที่และเพียบพร้อม ด้วยความเป็นธรรมในการปฏิบัติหน้าที่นั้น ดังที่ปรากฏเป็นนัยจากพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดังนี้

“พระบารมีแผ่ปกป้อง	นคร
เหล่าพสกนิกร	อุ้นเกล้า
คังชนกออาทร	รักษ์บุตร
คังครอบครวอยู่เหยา	พ้อคุ้มสุขเกษม”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทุ่มเทพระวรกายและพระปรีชาญาณ ให้แก่การแก้ปัญหาความเดือดร้อนของชาวชนบทในต่างจังหวัดเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากคนกลุ่มนี้เป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ความเดือดร้อนของชาวชนบทเป็นความเดือดร้อนที่ต้องการความเอาใจใส่เป็นพิเศษ ยิ่งกว่าของประชาชนกลุ่มอื่นๆ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบำบัดทุกข์บำรุงสุขชาวชนบท ได้เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชนบทไทย ยังผลให้ประชาชนในพื้นที่เหล่านี้ได้มีโอกาสมากขึ้นในการมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยสามารถพัฒนาจากสภาพที่เกือบอ้าปากกลืนตาไม้ได้ไปสู่ระดับพออยู่พอกิน แล้วขยับต่อไปยังระดับอยู่ดีกินดีตามลำดับ พร้อมด้วยพละนาถมัยที่คิขึ้นจากการพัฒนาสาธารณสุขมูลฐาน และความรู้ที่เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตจากการพัฒนาการศึกษาในรูปแบบต่างๆ

การที่ทรงทุ่มเทพระวรกายและพระปรีชาสามารถเพื่อการปฏิบัติภารกิจในด้านนี้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นเวลาส่วนใหญ่ของการทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินไทย ทำให้พระองค์ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น “พระมหากษัตริย์นักพัฒนาชนบท” และทรงได้รับเหรียญทองสดุดี (“The Gold Medal Award”) จากสถาบันเอไอที (Asian Institute of Technology) เป็นพระองค์แรก เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๓๐

มิเพียงแต่เท่านั้น แม้ในยามที่ประเทศอยู่ในภาวะวิกฤติที่ขาดคณะรัฐบาลที่จะบริหาร บ้านเมืองในช่วง ๑๔-๑๖ ตุลาคม ๒๕๑๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงปฏิบัติภารกิจใน ตำแหน่งมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำประเทศ ด้วยพระสติที่สุขุมคัมภีรภาพ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน นายกรัฐมนตรี (ฯพณฯ ท่านสัญญา ธรรมศักดิ์) ให้แก่ประชาชนชาวไทย พร้อมกับทรงขอให้ประชาชนชาวไทยให้อยู่ในภาวะสงบ และให้ช่วยกันฟื้นฟูสถานการณ์ของ ประเทศให้คืนสู่ภาวะปกติ ด้วยพระบารมีและด้วยพระราชวินิจฉัยที่เด็ดขาดและจับไว้ประเทศไทย ก็สามารรถรอดพ้นจากภัยพิบัติที่อาจบังเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว

พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงปฏิบัติ พระองค์ในลักษณะที่ได้เสนอเป็นตัวอย่างเพียงบางส่วนนั้น สะท้อนถึงแนวพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ที่จุดกลางสุดของปริมิตที่คว่ำหัวลง และทำหน้าที่บริการความต้องการของประชาชนที่อยู่ข้างบนของปริมิตดังกล่าว^๔

๓. พระเจ้าอยู่หัวกับแนวการทำงานที่ได้ผล

การทำหน้าที่ให้ครบถ้วนตามความคาดหมายนั้น เป็นองค์ประกอบที่สำคัญก็จริงอยู่ แต่ ความสำเร็จที่พึงเกิดขึ้นจากการทำหน้าที่นั้น จะเกี่ยวพันกับการมีแนวการทำงานที่มีประสิทธิภาพ การมีแนวการทำงานที่ประสบความสำเร็จนี้จัดเป็นคุณสมบัติที่สำคัญเช่นกันสำหรับปัจเจกบุคคลที่ จะจัดได้ว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงย้ำถึงความสำคัญ ของคุณสมบัติประการนี้ และได้ทรงชี้แนะรายละเอียดของกระบวนการทำงานที่นำความสัมฤทธิ์ ผลมาสู่ผู้ทำในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระองค์ ดังที่ได้บรรยายและแสดงให้เห็น ประจักษ์ชัดแล้วในบทต้นๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติพระองค์ตามแนวการ ทำงานที่มีประสิทธิภาพอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินงานในหลายๆด้าน โดยเฉพาะในด้านการพัฒนา ชนบทของประเทศ

พระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนที่เกี่ยวกับแนวคิดในการ ปฏิบัติงานที่ได้ผลสำเร็จนั้น ปรากฏลักษณะที่สอดคล้องและเป็นไปตามที่พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาพระราชทานรายละเอียดในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่ได้ นำเสนอแล้วข้างต้น บทพระราชทานสัมภาษณ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราช กุมารี ที่ออกอากาศใน “รายการพุดจาประสาช่าง” อันเป็นรายการของสถานีวิทยุจุฬาฯ ได้มี รายละเอียดบางส่วนที่ยืนยันข้อสรุปข้างต้น จึงใคร่ขออัญเชิญมา ณ ที่นี้ ดังนี้ (คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น. ๕- ๑๒)

“งานหลักของพระบาทพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงกระทำอยู่ในเวลานี้คือ
การพัฒนา

บ้านเมืองให้เจริญเท่าที่จะทำได้การพัฒนานั้นไม่ใช่ที่ท่านจะเข้าไป
ในหมู่บ้านแล้วก็โปรดเกล้าฯว่าควรทำโน่นทำนี่ไปโดยที่ไป
เหมือนกับกับคนตาบอดนั้นเป็นไปไม่ได้ ท่านจะต้องรู้เสียก่อนว่า
พื้นที่นั้นในด้านภูมิศาสตร์เป็นอย่างไร มีปัจจัยในด้านต่างๆ
อย่างไรบ้าง ความสูง ความต่ำ ท่านต้องรู้ให้ได้หมดทั่วไป รู้สึกว่า
ท่านจะทรงทราบเรื่องของประเทศไทยทั้งประเทศเป็นอย่างไรดี การที่
ทรงทำได้เช่นนั้นเพราะเสด็จไปด้วยพระองค์เอง การที่เสด็จไป
ด้วย พระองค์เองนั้นทรงถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะฉะนั้น
เวลาเสด็จไปที่ไหน จะต้องข้บรถด้วยพระองค์เอง หรือว่าที่พอเดิน
ได้ก็เดินด้วยพระองค์เอง ท่านบอกว่าได้มีความรู้สึกต่อพื้นที่นั้น
เวลาเดินทางไปด้วยพาหนะอื่น เช่น เฮลิคอปเตอร์ ท่านก็ถือโอกาส
เป็นการตรวจสอบและแก้ไขแผนที่ไปในตัวท่านจะกริ้วพวกเรา
อย่างมาก พอไปๆก็นอนหลับท่านบอกว่าการขึ้นเฮลิคอปเตอร์นั้น
ถือเป็นสิทธิพิเศษ และใช้เครื่องราชการใช้น้ำมันราชการ ก็ควรจะ
ทำประโยชน์ให้ราชการให้สมบูรณ์ ไม่ใช่ว่าขึ้นไปฟังเสียงบรี้อๆ
๒-๓ นาที ก็หลับ ปรากฏว่า ท่านก็ดูอยู่องค์เดียวคือ เทียบแผนที่กับ
ภูมิประเทศ นอกจากแผนที่แล้วอุปกรณ์สำคัญอีกอย่างที่ใช้คือ
ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ก็จะพิมพ์ขึ้นได้แต่ละระวาง ก็กิน
เวลานาน บางครั้งภูมิประเทศก็เปลี่ยนไปแล้วเนื่องจากคนย้ายถิ่นที่
อยู่บ้าง มีการทำอ่างเก็บน้ำเหมือนฝายเปลี่ยนทางเดินของน้ำ เปลี่ยน
รูปร่างภูมิประเทศไป แผนที่ก็เป็นอย่างเดิม การที่ท่านใช้ภาพถ่าย
ทางอากาศ ท่านเริ่มใช้เมื่อไรก็ไม่ทราบ เท่าที่จำได้ก็เมื่อยังเล็กๆ อยู่
เคยทรงเรียกมาใช้เรียงรูปถ่ายของโครงการอะไรอย่างหนึ่งซึ่งจำได้
ว่าพอเรียงไปได้ครั้งเดียวก็ทูลลาออกไปวิ่งเล่นเลยไม่ได้ความรู้ใน
ด้านนี้ไป ภาพถ่ายที่ทรงใช้นั้น ก็โปรดเกล้าฯให้กรมแผนที่ทหาร
และกรมลาดตะเวนทางอากาศของทหารอากาศจัดทำเท่าที่จำเป็น
แล้วทอพระเนตรจากภาพถ่ายนั้น โดยที่ไม่ต้องอาศัยการดูภาพคู่
อย่างที่พวกเราต้องดูกัน ดูภาพเดียวแล้วก็เอามาลงในแผนที่ได้ แต่
บางครั้งท่านก็บ่นเรื่องการถ่ายภาพโมเสคว่า มีปรากฏว่าบ้านหลัง
เดียวต่อไปต่อมากลายเป็นบ้านสองหลังไปได้ สำหรับรูปถ่ายก็

ไม่ได้ใช้เฉพาะภาพถ่ายที่ทางราชการนำมา เวลาเสด็จไปไหน ท่านก็ใช้กล้องถ่ายภาพส่วนพระองค์ซึ่งมีทั้งกล้องปัญญาดีและกล้องปัญญาอ่อนที่ติดพระองค์อยู่ตลอดเวลาถ่ายภาพไว้ อย่างเวลาทำเขื่อนอะไรเสร็จ ท่านก็ถ่ายรูปเขื่อนรวมทั้งมีภานายช่างผู้รับผิดชอบโครงการยื่นคู่กับเขื่อน ท่านก็บอกเก็บไว้แคตตาล็อก ก็ถ่ายภาพภูมิประเทศต่างๆ เวลาขึ้นเครื่องบินหรือเฮลิคอปเตอร์ ท่านก็จะถ่ายภาพลงมา แล้วบางครั้งเอาภาพถ่ายเป็นชุด คือหลายๆภาพต่อกัน เอาตัดแล้วมาติดสก็อตซ์เทปติดกาวย้ำเข้าด้วยกัน ก็เป็นภาพถ่ายทางอากาศที่พอใช้ได้ทีเดียวในการวางแผนโครงการพัฒนาอย่างคร่าวๆ พูดถึงเรื่องแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศแล้วคงต้องแถมอีกหนึ่งเรื่องคือ เรื่องการใช้ภาพถ่ายดาวเทียมอูดุนิยม งานนี้เป็นงานที่สนพระทัยอยู่มากเพราะว่าการวางแผนในด้านเกษตรพักก่อนนี้นานมาแล้ว ก็ทรงช่วยอยู่ในเรื่องการทำฝนเทียม การจะช่วยวางแผนในด้านเกษตรหรือทำฝนเทียมได้ก็ต้องมีความรู้ในเรื่องลมเรื่องฝน เรื่องของอูดุนิยม เท่าที่จำได้เห็นทุกๆวัน ตั้งแต่เวลาเป็น ๑๒-๒๐ ปีมาแล้วจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ทางกรมอูดุนิยมจะส่งแผนที่พยากรณ์อากาศมาทูลเกล้าฯถวายทุกวัน ในระยะหลังเมื่อมีภาพถ่ายดาวเทียมอูดุนิยม เขาก็ส่งมาถวายเพื่อประกอบพระราชดำริด้วย เมื่อทอดพระเนตรแผนที่พยากรณ์อากาศกับภาพถ่ายดาวเทียมแล้วทุกวันบางทีท่านก็จحدหรือ พลื๊ด ไว้ว่า พายุชื่อต่างๆ ตอนนีถึงไหนจะมีผลอย่างไร ก็ไปมีผลต่อการตัดสินใจในเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำและพัฒนาทางด้านการเกษตรด้วยเมื่อปีที่แล้วเกิดปัญหาใหญ่ของชาวกรุงเทพฯ คือ เรื่องน้ำท่วม ซึ่งคนคงจะได้ผ่านประสบการณ์นี้มาด้วยกันทั้งนั้น สำหรับงานนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าผู้คนเดือดร้อนกัน จาก การที่ทอดพระเนตรแผนที่อยู่เสมอก็คิดว่าท่านอาจมีทางอะไรที่จะช่วยบรรเทาหรือแก้ไขข้อเสียหายในบางส่วนได้ เท่าที่เห็นวิธีปฏิบัติงานของท่านตั้งแต่ก่อนน้ำท่วมใหญ่ เมื่อปีที่แล้ว ที่ท่านวางแผนพระราชดำริมาตั้งแต่ตอนน้ำท่วมครั้งก่อน หรือตอนน้ำเอ่อๆ ปริมาณไม่ได้แล้ว เริ่มต้นท่านไปค้นแผนที่กรุงเทพฯตั้งแต่สมัยโบราณ เอาที่โบราณที่สุดเท่าที่จะโบราณได้ แล้วก็เอามาเรียงต่อกัน ตั้งแต่สมัยเก่าที่สุดถึงสมัยใหม่มาดูว่าในสมัยเริ่มต้นนั้นมีน้ำที่เข้า-

ออกกรุงเทพฯเท่าไร แล้วก็ภูมิภาคเป็นอย่างไร การตั้งถิ่น
บ้านเรือนเป็นอย่างไร ท่านก็ดูประกอบกับภาพถ่ายทางอากาศตั้งแต่
สมัยเก่าที่สุดเท่าที่จะหามาได้ แล้วก็ศึกษาข้อมูลพวกนั้นมาพอจะถึง
วิกฤตการณ์น้ำท่วมครั้งสุดท้าย ท่านก็ออกไปเองในหลายท้องที่
แต่ว่าตอนที่ออกไปไม่ได้ตามเสด็จสักครั้งเลยเล่ารายละเอียดมาก
นักไม่ได้ มีที่ท่านเสด็จออกไปแล้วตามเสด็จไม่ทันเลยตามไปที่
หลังก็ไม่หาไม่เจอ เพราะตัวเองไปติดในน้ำจำนวนมหาศาล เลยต้อง
บ่ายหน้ากลับบ้าน แต่ที่ฟังท่านเล่าไปครั้งใดก็เอาเจ้าหน้าที่หลายๆ
ฝ่ายไปด้วย ทั้งชลประทาน กทม. และอื่นๆที่เกี่ยวข้อง ท่านก็ดูว่า
บริเวณหนึ่งๆ ท่านก็เทียบกับเวลาพัฒนาชนบท น้ำต้องคุเป็นลุ่มๆ
อันนี้ก็คุเป็นลุ่มๆ เหมือนกันว่าเขตนี้น้ำเข้าน้ำออกและธรรมชาติ
ของท้องที่นี้เป็นอย่างไร แล้วก็อีกอย่างหนึ่ง ลักษณะของพื้นที่
ลักษณะปัญหาต่างกัน ถ้าเรามองดูอย่างผิวเผินจะเห็นว่าปัญหา
เหมือนกันคือน้ำท่วมเหมือนกัน แต่ท่านก็แยกเป็นพื้นที่ว่า แต่ละ
ท้องที่นั้นจริงๆ แล้วเมื่อคุลึกลงแล้วต่างกันหมด ท่านก็คุปัจจัยที่ทำให้
ให้เกิดน้ำท่วมๆ อย่างและในเวลาเดียวกันการสำรวจนั้นท่านใช้คน
ทุกคนที่ท่านรู้จัก แม้จะเป็นคนธรรมดาไม่ใช่วิศวกรหรือคนที่
ปฏิบัติหน้าที่บางอย่างที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานวิศวกรรมเลย เช่นสำรวจ
ท่านก็ใช้ให้รายงานระดับน้ำให้ไปวัดรายงานมา อย่างเช่นเพื่อน
ท่านที่อยู่ในที่น้ำท่วม ท่านก็ใช้ให้คนนั้นเป็นคนวัดระดับน้ำ เลย
บังคับว่าคนนั้นต้องวัดน้ำที่บ้านของตนทุกๆวัน แล้วมารายงาน
มูลให้ทรงทราบ หรือบางคนท่านไม่รู้จักท่านก็ตั้งคนที่ท่านรู้จัก
เป็นศูนย์กลางให้ไปถามเพื่อนของตัวให้รายงานจระดับน้ำในที่
เดียวกัน เข้า-เย็นทุกวันเอามาประกอบพระราชดำริด้วย เวลาท่าน
ไปเองก็ไปชี้แจงว่าระบบนี้จะแก้ได้ยังไง อีกท้องที่จะทำยังไง จน
กระทั่งทีหลังนี้ท่านรู้จักกรุงเทพฯ ขึ้นอีกมาก และเข้าใจระบบ
คลองแต่ละสายว่า คลองนี้มีลักษณะน้ำขึ้นน้ำลงยังไง อาการของ
มันเวลามันอาละวาดทำความเดือดร้อนมันทำอย่างไร มีข้อขัดข้อง
อะไร แม้แต่คลองบางแห่ง บางแห่งไม่เป็นคลองเป็นที่อาศัยระบาย
น้ำได้ก็มีคนเอากล้วยไปปลูกเต็มหมด ท่านก็ไปพูดกับเขาดีๆว่า
กล้วยเป็นของใคร คนก็มาบอกเป็นของเขาท่านก็ถามดีๆว่า”หวง
ไหม”เขาก็กราบบังคมทูลว่า “ก็ไม่หวง” ท่านบอกว่า “ก็ไม่หวง”

ก็แปลว่า “หวงนิดหน่อย” แต่ว่าก็คงจะเกรงท่าน ท่านก็บอกว่าคุณ
ไม่อย่ากรังแกเขาหรอก แต่ว่าอันนี้เห็นว่า ถ้าก็ไม่หวงก็ขออนุญาต
เอาออก ก็ค่อยๆ พุดเจรจาไป อย่างบางอันท่านก็ให้แนวความคิด
เจ้าหน้าที่ก็ไปจัดการต่อ ท่านเองหรือคนที่ท่านรู้จัก รู้จักใครที่
พอจะทำงานด้านการให้ข้อมูลท่านได้ท่านก็เอาทั้งนั้น แนวคิดของ
ท่านก็คือรวบรวมข้อมูลทั้งหมดมาทำระบบข้อมูล โดยไม่มองข้าง
เดียว เช่น มองในด้านวิศวกรรมทางด้านน้ำอย่างเดียว สิ่งที่ทำให้
เกิดน้ำท่วมนั้นมีหลายๆปัจจัย ตั้งแต่คุณสมบัติที่กล่าวมา ระบบน้ำจาก
ทางเหนือประเทศไทย น้ำจากทะเล ท่านถามทั้งฝ่ายอุทกศาสตร์
ฝ่ายอุตุนิยม ชลประทาน ฝ่ายการไฟฟ้าเยอะเยอะไปหมด แล้วเอามา
รวมเป็นข้อมูล

ม.ล.ทวีสันต์ ลดาวัลย์ ราชเลขาธิการในพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปฐกถา
พิเศษที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๕ ได้บรรยายตอนหนึ่งว่า (จุฬา
สัมพันธ์ ๑ ธันวาคม ๒๕๒๕ น.๔)

“พระองค์มักจะทรงริเริ่มสิ่งใหม่ๆในการแก้ปัญหา โดยทรงใช้พระ
ราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการศึกษาค้นคว้าทดลอง จนแน่พระทัย
ว่า จะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงแล้ว จึงจะพระราชทานไปปฏิบัติ
ต่อไป เป็นในลักษณะเริ่มงานให้รัฐก่อน โดยทรงจัดทำโครงการ
ทดลองต่างๆ ขึ้นในสวนจิตรลดา ซึ่งมีน้ำ โครงการเกษตรกรรม มี
แปลงยางนา นาข้าวทดลอง บ่อเลี้ยงปลาชนิด และล่าสุด คือ โครงการ
เพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เซลล์พืช ซึ่งเป็นวิวัฒนาการสมัยใหม่ในการเพาะ
พืชที่ไม่สามารถเพาะด้วยวิธีติดตาตอนกิ่งได้แล้ว”

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสภาพการบุกรุกป่าสงวนที่
เสื่อมโทรมเพื่อใช้ประโยชน์ทำกินของราษฎร มีลักษณะที่สะท้อนถึงความเข้าใจที่แยกคายในความ
ละเอียดอ่อนของสภาพปัญหาของพระองค์ กล่าวคือ การบุกรุกป่าสงวนที่ชาวบ้านไม่เคยรู้จักมา
ก่อนว่าเป็นป่าสงวน ย่อมต้องได้รับการพิจารณาในลักษณะที่แตกต่างไปจากกรณีบุกรุกป่าสงวน
อย่างจงใจ การจะถือว่ารัฐบาลได้ประกาศเป็นกฎหมายแล้ว และชาวบ้านต้องรู้กฎหมายนั้นไม่น่าจะ
เป็นแนวปฏิบัติที่ถูกต้อง เพราะไม่มีใครนำการออกกฎหมายดังกล่าวไปบอกประชาชนเมื่อเกิดการ
บุกรุกจับจองป่าสงวนโดยราษฎรผู้ยากไร้ก็เพื่อจะมีที่ดินสักผืนสำหรับทำกินแล้ว รัฐก็นำดำเนินการ
เพื่อให้เกิดความถูกต้องตามกฎหมายด้วยการให้กรรมสิทธิ์แก่ชาวบ้านที่บุกรุก การให้กรรม ทรัพย์สิน

นี่เป็นการย้ายการให้สิทธิทำกินไม่ใช่สิทธิของการเป็นเจ้าของพื้นที่ (ซึ่งเป็นของสาธารณะของรัฐอยู่แล้ว) สิทธิในลักษณะหลังจะจูงใจให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนอื่นๆ เพื่อนำไปสู่การเป็นเจ้าของที่ดินที่ไม่ใช่เป็นของตนโดยชอบธรรมมาก่อนอีก อันเป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาและสมควรหยุดยั้ง สิทธิในลักษณะแรกนั้นจะนำไปสู่พฤติกรรมอีกแบบหนึ่ง นั่นคือความพยายามที่จะใช้ประโยชน์จากที่ดินผืนนั้นแทนการมองหาพื้นที่ป่าสงวนเพื่อบุกรุกจับจองอีก เว้นเสียแต่ว่าการบุกรุกจับจองป่าสงวนครั้งแรกนั้นไม่ได้มีเจตนาเพื่อได้พื้นที่ทำกินอย่างแท้จริงตามที่อ้าง แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้นำไปสู่แนวปฏิบัติของรัฐที่ให้ “ใบสัญญารับรองสิทธิทำกิน (สทก.)” แบบเป็นมรดกตกทอดแก่ทายาทให้สามารถทำกินได้ตลอดไป แก่ราษฎรที่บุกรุกจับจองป่าสงวนที่เสื่อมโทรมแล้ว แทนการออกโฉนด ซึ่งสามารถนำไปซื้อขายเปลี่ยนมือได้

ที่จะนำเสนอในรายละเอียดต่อไปนี้เป็นกรณีศึกษาบางกรณีเท่านั้น แต่ก็เป็นการวิเคราะห์แบบเป็นระบบสำหรับเรื่องนั้นๆ และในภาพรวมด้วย เพื่อแสดงลักษณะของหลักการและแนวการดำเนินงานที่ได้ผลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นแกนเรื่อง (theme) ของหัวข้อที่ ๓ ซึ่งกำลังเสนออยู่นี้

น้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญในชีวิตของคน และมีความสำคัญเป็นพิเศษในประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ความมากไปหรือน้อยไปของน้ำเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการกำหนดผลผลิตทางเกษตรกรรมและสภาพทางเศรษฐกิจของเกษตรกรและหมู่บ้าน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของน้ำในบริบทของประเทศเป็นอย่างดี ซึ่งปรากฏในพระราชดำรัสต่อไปนี้ (คณะวิศวกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น. ๔๖)

“น้ำเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในงานเกษตรกรรม แม้อินจะไม่ดีบ้างหรือมีอุปสรรคทางด้านอื่นๆ ถ้าแก้ปัญหาในเรื่องแหล่งน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกได้แล้ว เรื่องอื่นๆ ก็จะพลอยดีขึ้นตามมา”

เพราะความสำคัญของน้ำดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงให้ความสำคัญพระทัยในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อประโยชน์ในด้านเกษตรกรรมและด้านอื่นๆ ตั้งแต่ระยะแรกๆ ที่พระองค์ได้ทรงเสด็จเยี่ยมราษฎรในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทยจวบจนทุกวันนี้ การพัฒนาแหล่งน้ำที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญพระทัยประกอบด้วย

๑. การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก และอุปโภคบริโภค
๒. การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการรักษาดินน้ำลำธาร

๓. การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า

๔. การระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่ม และ

๕. การบรรเทาอุทกภัย

ความสนพระทัยเป็นอย่างมากในเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยพระฉันทะและเมตตาที่จะเกื้อกูลช่วยเหลือราษฎรในชนบทนี้เอง ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนในเรื่องนี้ นอกจากพระองค์จะทรงมีความเข้าใจในลักษณะของระบบส่งน้ำและระบบระบายน้ำและประเภทของเขื่อนและทำนบน้ำสำหรับจุดมุ่งหมายต่างๆ แล้ว พระองค์ยังทรงมีระบบการพัฒนาและการกำหนดว่าสมควรจะมีการพัฒนาแหล่งน้ำ ณ จุดหนึ่งๆหรือไม่ จะพัฒนาในลักษณะใด ทั้งในแง่ของประเภทและขนาดเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตรงตามจุดมุ่งหมายของการพัฒนาแหล่งน้ำ ณ จุดนั้นๆ

ระบบพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการกำหนด โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ประกอบด้วยทรงพิจารณาประเด็นต่างๆ ดังนี้ (กปร. ๒๕๓๐ น. ๘๐-๘๒)

(๑) “ความเหมาะสมเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ”

(๒) “ความเหมาะสมเกี่ยวกับสภาพแหล่งน้ำ”

(๓) “ความเหมาะสมในด้านเศรษฐกิจและสังคม”

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับความเหมาะสมในด้านต่างๆ ทั้งสามด้านข้างต้น พระองค์จะทรงรวบรวมข้อมูลอย่างละเอียด ทั้งด้านราษฎรผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากการพัฒนาแหล่งน้ำ จากเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติราชการอยู่ในพื้นที่ จากผู้เชี่ยวชาญที่มาจากหน่วยราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และจากการศึกษาและสังเกตวิเคราะห์ของพระองค์เอง ซึ่งทรงมีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในเรื่องการพัฒนาแหล่งน้ำอยู่แล้วอาทิ

ในด้านความเหมาะสมเชิงภูมิประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงศึกษาวิเคราะห์จากแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ (หากมี) ลักษณะของการขาดแคลนน้ำจากข้อเท็จจริงและจากคำบอกเล่าของราษฎร และข้อคิดเห็นของฝ่ายต่างๆ ที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน แล้วจึงทรงมีพระราชดำริถึงคู่ทางของการพัฒนา รูปแบบของการก่อสร้าง ขนาดของโครงการ

ในด้านความเหมาะสมเชิงสภาพแหล่งน้ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงประมวลข้อมูลเกี่ยวกับสภาพของลำห้วยที่ๆ จะมีการพิจารณาสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำหรือฝาย ปริมาณและระดับน้ำ และลักษณะการไหลของน้ำ ซึ่งได้จากการศึกษาคำนวณและการเสด็จทอดพระเนตรสถานที่ด้วยพระองค์เอง

ในด้านความเหมาะสมเชิงเศรษฐกิจและสังคม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงวิเคราะห์ความคุ้มค่าของโครงการ โดยเปรียบเทียบค่าลงทุนและประโยชน์ที่ราษฎรในท้องถิ่นจะพึงได้รับ เพื่อจะมีพระราชวินิจฉัยว่าสมควรดำเนินการหรือไม่⁶ ในกรณีที่พระองค์ได้ทรงสรุปแล้วว่า การพัฒนาที่จะดำเนินการนั้นจะเสียค่าใช้จ่ายมากจนลดความคุ้มค่าของโครงการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงมีพระราชดำริให้ชะลอการพัฒนาดังกล่าวหรือให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมสำหรับโครงการพัฒนานั้น นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงพิจารณาถึงความพร้อมของราษฎรในพื้นที่ที่จะมีการพัฒนาแหล่งน้ำ ในแง่ที่ว่า ราษฎรทุกฝ่าย ทั้งที่ได้ประโยชน์จากโครงการพัฒนา และที่จะต้องเสียสละที่ดินเพื่อให้มีการก่อสร้างหรือที่ต้องโยกย้ายบ้านเรือนเนื่องจากน้ำท่วมในที่ดินเดิมหรือจากสาเหตุอื่นที่เกี่ยวข้อง จะต้องได้รับการจัดการให้เป็นที่ยอมรับเสียก่อน “ ถ้ามีปัญหาใดๆ เกิดขึ้น พระองค์ก็ทรงเห็นชอบที่จะให้ชะลอหรืองดโครงการนั้นไว้ก่อน จนกว่าประชาชนจะตกลงกันได้เรียบร้อย ” (สุเมธ ตันติเวชกุล ๒๕๒๕ น. ๘๗)

การทรงวินิจฉัยอย่างเป็นระบบเช่นนี้ ทำให้การพัฒนาแหล่งน้ำซึ่งเมื่อเกิดขึ้นจริงแล้วก็จะบรรลุจุดมุ่งหมายที่ได้กำหนดไว้อย่างได้ผล นอกจากนี้แล้ว การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงย้ำประเด็นความพร้อมของราษฎรที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งเชิงบวกและเชิงลบกับการพัฒนาแหล่งน้ำยังเป็นการสนอง “พระบรมราโชบาย ที่มุ่งหวังให้ราษฎรมีส่วนร่วมกับรัฐบาล และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ภายในสังคมของตนเอง และมีความหวังที่จะต้องดูแลบำรุงรักษาสิ่งก่อสร้างนั้นต่อไปด้วย ” (กปร. ๒๕๓๐ น. ๘๒) สาระของพระบรมราโชบายนี้จัดเป็นแง่มุมหนึ่งของหลักคิดและปรัชญาการทำงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่ได้นำเสนอแล้วข้างต้น

โครงการฝนหลวงจัดเป็นโครงการหนึ่งที่สะท้อนถึงพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระราชวินิจฉัยประเด็นปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาต่างๆ อีกทั้งยังเป็นโครงการที่แสดงให้เห็นถึงความจริงใจตลอดจนความพากเพียรของพระองค์ที่จะทรงศึกษาค้นคว้าเป็นเวลานานจนกว่าจะได้มาซึ่งคำตอบสำหรับเรื่องนั้น และที่จะทำให้สิ่งที่ได้ค้นพบแล้วมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาของเกษตรกรไทยที่ต้องพึ่งน้ำฝนเป็นปัจจัยหลักในการทำนา และหากปัจจัยหลักนี้เกิดมีอันขาดหายไปหรือมีน้อยกว่าระดับที่ควรจะเป็น ปัญหาการเพาะปลูกไม่ได้ผลเป็นผลลัพท์ที่ตามมา พระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะช่วยเหลือชาวนาไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๘๕ โดยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการค้นคว้าวิธีการทำฝนเทียม อันเป็นช่วงเวลาวิธีการทำฝนเทียมยังไม่ได้ได้รับความสนใจมากนักในโลก

พระองค์ทรงเชื่อว่าหากมีการพัฒนาถึงขีดใช้งานได้แล้วนอกจากจะสามารถใช้เป็นเครื่องมือบรรเทา ภาวะแห้งแล้งแล้ว ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการเพิ่มปริมาณน้ำให้อยู่ในระดับที่ต้องการใน แหล่งเก็บน้ำต่างๆ แม้ว่าการกิจการวิจัยค้นคว้าหลักจะเป็นของ ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล หัวหน้าคณะ ปฏิบัติการทดลองของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ก็ตาม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรง สนพระทัยติดตามผลการวิจัยอย่างใกล้ชิด อีกทั้งได้ทรงค้นคว้าหาความรู้ในด้านนี้จากเอกสาร วิชาการและจากรายงานการทดลองในต่างประเทศและจากคนไทยผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านอุทุนิยม และโปรดเกล้าฯ พระราชทานเอกสารเกี่ยวกับการวิจัยการทำฝนเทียมของต่างประเทศ พร้อมทั้ง พระราชทานกำลังใจให้แก่คณะผู้วิจัยอย่างสม่ำเสมอ

ได้มีการนำผลของการทดลองค้นคว้าไปลองปฏิบัติในภาคสนามเป็นครั้งแรกใน ระหว่างวันที่ ๑๘-๒๑ กรกฎาคม ๒๕๑๒ ณ บริเวณอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อำเภอปากช่อง จังหวัด นครราชสีมา และอีกเพียงไม่ถึงเดือนต่อมาในช่วงวันที่ ๕ - ๓๑ สิงหาคม ๒๕๑๒ ก็ได้มีการทดลอง ทำฝนเทียมในภาคสนามเป็นครั้งที่สอง ที่พื้นที่ศูนย์โครงการพัฒนาชนบทไทย-อิสราเอล อำเภอ ชะอำ และศูนย์โครงการพัฒนาหมู่บ้านเขาเต่า อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ การปฏิบัติการ ทำฝนเทียมก็ดำเนินมาเรื่อยๆ นับตั้งแต่ปี ๒๕๑๒ เป็นต้นมา มีการปรับปรุงวิธีการทำฝนเทียมที่มี ประสิทธิภาพมากขึ้นๆ และเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและภูมิประเทศของประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรง “ร่วมวางแผนและบัญชาการเป็นครั้งคราวในการ ทดลองปฏิบัติการทำฝนเทียมหรือฝนหลวง” “ฝนหลวง” เป็นคำที่คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ใช้แทน คำฝนเทียม ในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ลักษณะและรายละเอียดของการปฏิสัมพันธ์ (interaction) ที่เกิดขึ้น ในกระบวนการบัญชาการทำฝนหลวงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแสดงถึงความเชี่ยวชาญ รอบรู้ของพระองค์ในเรื่องนี้ไม่มีข้อสงสัยใดๆ “ในการวางแผนทดลองปฏิบัติการแต่ละครั้ง นอกจากข้อมูลการรายงานผลปฏิบัติการประจำวันแล้ว ยังทรงนำข้อมูลด้านสภาพอากาศ สภาพภูมิ ประเทศประจำถิ่น ข้อมูลอุทุนิยมวิทยา รวมทั้งกำหนดเป้าหมายหรือผลอย่างถึ่ถ้วน ก่อนที่จะ พระราชทานแผนแก่คณะปฏิบัติการในเวลา ๑.๐๐ น. หรือ ๒.๐๐ น.เพื่อปฏิบัติการในตอนเช้าของ แต่ละวัน (กปร. ๒๕๓๐ น.๑๕) โดยอาศัยการการศึกษาค้นคว้าเรื่องการทำฝนหลวงมาตลอดและ ด้วยพระปรีชาญาณของพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดชื่อของขั้นตอนใน กระบวนการปฏิบัติการทำฝนหลวงที่สามารถสื่อสาระแท้ของขั้นตอนนั้นๆ พร้อมๆกับเอื้อให้เกิด ความเข้าใจและความกระจำงแจ่งอย่างรวดเร็ว ในลักษณะดังนี้ : ขั้น “ก่อควน” ขั้น “เลี้ยงให้อ้วน” และขั้น “โถมตี”

แม้ว่าจะทรงประสบความสำเร็จในการสร้างฝนหลวงได้ตามพระราชประสงค์แล้วก็ตาม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงสนพระทัยที่จะไปศึกษาค้นคว้าเพื่อพัฒนากรรมวิธีและเทคโนโลยีใหม่ๆ ในการทำฝนหลวงต่อไป และได้ทรงจัดตั้ง “ศูนย์อำนวยการฝนหลวงพิเศษ” ขึ้นในพระราชวังสวนจิตรลดา ศูนย์ดังกล่าวจึงเป็นแหล่งวิทยาการและพัฒนาการความรู้ด้านการทำฝนหลวง พร้อมทั้งจะให้คำแนะนำปลงฝึกฝนนักวิชาการและนักปฏิบัติการในด้านนี้ ความสนพระทัยและการศึกษาค้นคว้าของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ ทำให้เกิดข้อเสนอแนะใหม่ๆ อยู่เสมอ ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาและการปฏิบัติการทำฝนหลวงครั้งต่อไป เช่น “การใช้จรวดบรรจุสารเคมียิงเข้าไปในก้อนเมฆ แทนการใช้เครื่องบินโปรยสารเคมีจากยอดเขาเข้าสู่ก้อนเมฆโดยตรง ซึ่งจะช่วยลดอันตราย และค่าใช้จ่ายลง การทดลองใช้สารเคมีชนิดอื่นที่จะกระตุ้นให้ฝนตกในสภาพต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ” (คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น. ๑๓๖)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้มีทรงสนพระทัยแต่เพียงให้มีการปฏิบัติการทำฝนหลวงเท่านั้น พระองค์ยังทรงสนพระทัยในผลลัพธ์ของการปฏิบัติการดังกล่าว โดยได้พระราชทานพระราชดำริให้มีการประเมินผลด้วยว่าปฏิบัติการทำฝนหลวงสามารถเพิ่มปริมาณน้ำฝนได้มากน้อยเพียงใด

เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการศึกษาค้นคว้าและเพื่อร่วมพลังการค้นคว้า ซึ่งจะนำไปสู่การค้นพบที่รวดเร็วยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสนับสนุนให้องค์การอื่นๆ ที่มีศักยภาพในการค้นคว้าทดลองการทำฝนหลวง ได้ร่วมมือกันทำการศึกษาวิจัย สนับสนุนการดำเนินงานของสำนักงานปฏิบัติการฝนหลวง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เช่น กองทัพอากาศ และกองบินกรมตำรวจ สนับสนุนด้านเครื่องบิน กองสื่อสาร กรมตำรวจการ เป็นต้น (คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น. ๑๓๖) การทำงานร่วมกันเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ต้องการนี้ ก็เป็นแนวปฏิบัติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงเสมอในพระบรมราโชวาทและพระราชดำริของพระองค์

พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องที่เกี่ยวกับน้ำในแง่ของการพัฒนาให้เกิดประโยชน์จากน้ำ และการป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายจากน้ำ จัดเป็นแบบฉบับ (typical) ที่สะท้อนถึงถึงหลักคิดและปรัชญาการทำงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแนวการทำงานที่ได้ผล ซึ่งมีรายละเอียดดังเสนอไว้ในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชดำริและแนวพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการ

แก้ปัญหาหน้าท่วมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ที่จะเสนอข้างล่างนี้ เป็นประจักษ์พยานสำหรับ
ข้อสรุปข้างต้น

เมื่อกรุงเทพมหานครประสบวิกฤตการณ์น้ำท่วมในขั้นรุนแรงมากเป็นครั้งแรกใน
ปลายปี ๒๕๒๓ อันมีผลทำให้พื้นที่เขตบางกะปิ (โดยเฉพาะในบริเวณหมู่บ้านเสรีและมหาวิทยาลัย
รามคำแหง) เขตพระโขนง เขตห้วยขวาง และบางส่วนของเขตบางเขน ได้รับความเสียหายเป็นอย่าง
มาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับแนวทางแก้ไขปัญหาน้ำท่วม
กรุงเทพมหานคร ดังต่อไปนี้

- (๑) ให้เร่งระบายน้ำออกสู่ทะเล โดยผ่านแนวคลองทางฝั่งตะวันออกของชุมชน
กรุงเทพมหานคร
- (๒) ให้มีพื้นที่สีเขียว (green belt) ในกรุงเทพมหานครซึ่งสามารถแปรสภาพที่เป็นทาง
ระบายน้ำได้
- (๓) สร้างระบบป้องกันน้ำท่วมในเขตชุมชนกรุงเทพมหานคร
- (๔) สร้างสถานีเก็บกักน้ำตามจุดต่างๆในกรุงเทพมหานคร
- (๕) ขยายทางน้ำหรือเปิดทางน้ำในจุดที่ผ่านทางหลวงหรือทางรถไฟ

แนวพระราชดำริข้างต้นนี้ได้รับการพิสูจน์ในช่วงเวลาต่อมา เป็นมาตรการป้องกันน้ำ
ท่วมกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่ได้ผล และได้รับการสนับสนุนจากวิศวกรที่ปรึกษาจาก
ต่างประเทศที่จัดหาโดยองค์การร่วมมือระหว่างประเทศแห่งญี่ปุ่น (ไจก้า) (คณะวิศวกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น.๑๖๓)

การที่กรุงเทพมหานครต้องเผชิญปัญหาน้ำท่วมอีกครั้งหนึ่งในปลายปี ๒๕๒๕ นั้นเป็น
ผลเนื่องมาจากที่ทางราชการเองไม่สามารถสนองพระราชดำริได้ครบถ้วนเพราะขาดแคลนในด้าน
งบประมาณ และเมื่อมีปัญหาน้ำท่วมเกิดขึ้นอีกในปีนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้
พระราชทานพระราชดำริเพิ่มเติมดังนี้ (คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น.
๑๖๑-๑๖๒)

- (๑) ให้ขุดลอกคลองแสนแสบ ตั้งแต่คลองตัน จรดคลองผดุงกรุงเกษม
- (๒) ให้ขุดลอกคลองผดุงกรุงเกษม ตั้งแต่ปากคลองแสนแสบ จรดสถานีสูบน้ำกรุง
เกษม โดยเฉพาะบริเวณใต้สะพานที่คืนเงิน
- (๓) ให้ปรับปรุงคลองผันน้ำจากคลองแสนแสบ ไปสู่อุโมงค์ระบายน้ำคลองอรชรของ
โครงการระบายน้ำพระราม ๔

(๔) ให้ก่อสร้างอาคารบังคับน้ำจากคลองแสนแสบที่บริเวณข้างสะพานรถไฟสาย มักกะสัน คลองเตย และเชื่อมต่อกับอุโมงค์ระบายน้ำของโครงการระบายน้ำพระราม ๔

(๕) ให้พิจารณาขุดลอกคลองกระจะ และคลองดอนเหนือคลองกระจะ เพื่อให้ระบบน้ำออกสู่ทิศตะวันออก และทิศใต้ได้โดยไม่ต้องระบายน้ำลงสู่คลองแสนแสบ

ระบบการป้องกันน้ำท่วมตามแนวพระราชดำริยังไม่สามารถดำเนินการไปได้ครบถ้วนเมื่อกรุงเทพมหานครและปริมณฑลประสบกับภาวะน้ำท่วมอีกครั้งหนึ่งในปลายปี ๒๕๒๖ ซึ่งเป็นครั้งรุนแรงมาก และประมาณการว่า เป็นผลเสียหายเกือบถึงเจ็ดพันล้านบาท รัฐบาลจึงได้ตั้งการเร่งรัดการจัดสร้างระบบป้องกันน้ำท่วมกรุงเทพและปริมณฑลตามแนวพระราชดำริเพื่อป้องกันความเสียหายอันเกิดจากน้ำท่วม ได้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า หากปราศจากแนวพระราชดำรินี้เรื่องนี้ในปี ๒๕๒๓ และได้มีการดำเนินงานสนองพระราชดำริไปบางส่วนแล้ว ความเสียหายอันเกิดจากน้ำท่วมในกรุงเทพและปริมณฑล จะมีมูลค่าสูงกว่าที่เกิดขึ้นจริงเป็นจำนวนมาก

นอกจากระบบป้องกันน้ำท่วมแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังสามารถพระราชทานพระราชดำริในวิธีการปรับปรุงคุณภาพน้ำคลองในกรุงเทพมหานครเพื่อลดระดับความเน่าเสียของน้ำอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงย้ายวิธีการ “ควบคุมระดับน้ำในคลองสายหลักให้ถูกต้องตามสถานการณ์ขณะนั้นและลักษณะภูมิประเทศโดยในฤดูฝนหรือช่วงที่มีน้ำมาก ให้รักษาระดับน้ำโดยคำนึงถึงการป้องกันน้ำท่วม และการบรรเทาอุทกภัยเป็นสำคัญส่วนในฤดูแล้งตั้งแต่เดือนมิถุนายน (sic พฤศจิกายน) ถึงเดือนพฤษภาคม ควรจะต้องควบคุมระดับน้ำสะอาด และนำน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาหรือทุ่งด้านนอก เข้ามาย้ายแทนน้ำเสีย โดยพยายามใช้หลักการไหลตามธรรมชาติ (gravity flow) ให้มากที่สุด เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในเรื่องการสูบน้ำ เข้าไปในคลองหลักได้แก่ คลองบางเขน คลองสามเสน คลองผดุงกรุงเกษม คลองบางลำภู และคลองหลอด รวมทั้งคลองทางด้านเหนือ ได้แก่ คลองสอง คลองลาดพร้าวและให้น้ำในคลองไหลไปทางเดียว ไปสู่ประตูน้ำทางด้านใต้ ทรงกำชับควบคุมการเปิดปิดประตูระบายน้ำให้ถูกจังหวะ เพื่อให้ได้ผลในการทำความสะอาดคลองมากที่สุด และทรงเตือนมิให้ระดับน้ำขึ้นสูง จนมีปัญหาน้ำล้นท่วมในพื้นที่ลุ่มต่ำ” (คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๐ น. ๑๖๔-๑๖๕)

แนวพระราชดำริเกี่ยวกับระบบป้องกันน้ำท่วมและวิธีการรักษาคุณภาพน้ำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้เสนอโดยสรุปข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องหลักวิทยาการเกี่ยวกับการไหลของน้ำและสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพของกรุงเทพและปริมณฑลความรู้ความเข้าใจลักษณะนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงได้มาด้วยพระ

อุตสาหกรรมและพระวิริยะ และความสนพระทัยของพระองค์ ดังปรากฏในบทพระราชทานสัมภรณ์ของพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ได้นำเสนอแล้วในตอนต้นๆของหัวข้อเรื่องนี้ ในขณะที่เดียวกันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังคงทรงคำนึงถึงหลักเศรษฐศาสตร์ในการกำหนดระบบป้องกันน้ำท่วมและน้ำเน่าเสียที่ประหยัดค่าใช้จ่าย ซึ่งพร้อมกันๆกันนั้นก็เป็นระบบที่หลีกเลี่ยงการสร้างความสะดวกร้อนแก่ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่โดยตรงตามหลักสังคม โดยทรงเลือก “ใช้แนวถนนเดิมเป็นหลัก” อันเป็นแนวที่ไม่ได้ผ่านเขตชุมชนหรือที่อยู่อาศัยหนาแน่นของประชาชนในการสร้างคันกั้นน้ำในพื้นที่ด้านตะวันออกของกรุงเทพมหานคร (กปร. ๒๕๓๐น. ๑๗๗)

ความรอบคอบและความถ่วงตัวในการวินิจฉัยประเด็นปัญหาและแนวทางการแก้ไขเป็นคุณสมบัติหนึ่งของแนวการทำงานที่มีประสิทธิผลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับแนวการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ได้เป็นอย่างดีอีกโครงการหนึ่ง กล่าวโดยสรุปคือ การจะทำงานหรือการจะแก้ปัญหาอะไรก็ตาม จำต้องศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดความเข้าใจในธรรมชาติของงานของปัญหาเสียก่อน อันเป็นลักษณะของการสั่งสมความรู้ในเรื่องนั้นๆ เพื่อให้เกิดปัญญาความคิดสำหรับการกำหนดแผนการทำงานและแผนการแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับธรรมชาติของปัญหาดังกล่าว “ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” จัดตั้งขึ้นมาเพื่อสนองหลักคิดและปรัชญาดังกล่าว

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ในปัจจุบัน มีทั้งหมด ๖ ศูนย์ด้วยกัน ดังนี้

๑. ศูนย์ศึกษาการพัฒนา เขาหินซ้อน อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา ภาคกลาง (เริ่มธันวาคม ๒๕๒๒)
๒. ศูนย์ศึกษาการพัฒนา พิกุลทอง อ.เมืองนราธิวาส จ. นราธิวาส ภาคใต้ (เริ่มมกราคม ๒๕๒๕)
๓. ศูนย์ศึกษาการพัฒนา อ่าวคุ้งกระเบน อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี ภาคตะวันออก (เริ่มสิงหาคม ๒๕๒๕)
๔. ศูนย์ศึกษาการพัฒนา ภูพาน อ.เมืองสกลนคร จ.สกลนคร ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (เริ่มพฤศจิกายน ๒๕๒๕)
๕. ศูนย์ศึกษาการพัฒนา ห้วยฮ่องไคร้อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ ภาคเหนือ (เริ่มธันวาคม ๒๕๒๕)และ
๖. ศูนย์ศึกษาการพัฒนา ห้วยทราย อ.ชะอำ จ.เพชรบุรี ภาคตะวันตก (เริ่มเมษายน ๒๕๒๖)

โดยที่แต่ละภาคแต่ละพื้นที่ที่มีประเด็นปัญหาและลักษณะของความด้อยพัฒนาที่แตกต่างกัน ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ที่จัดตั้งขึ้นในแต่ละท้องถิ่นจึงมุ่งศึกษา ค้นคว้า ทดลอง ใน

ประเด็นปัญหาหลักของพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อคิดสรุปในการพัฒนาที่จะเป็นประโยชน์ที่สูงสุด และสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพปัญหาของพื้นที่นั้นๆ การศึกษาค้นคว้าและการทดลองที่ดำเนินไปนั้นมุ่งการประยุกต์หลักการและทฤษฎี ในกรอบของการปฏิบัติเสมอ และเมื่อพัฒนาการด้านความรู้ในลักษณะนี้เกิดขึ้น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ก็จะเป็นแหล่งความรู้ที่พร้อมจะสาธิตให้ราษฎรชาวเกษตรกรที่สนใจในละแวกพื้นที่ที่มีลักษณะปัญหาเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันเพื่อจักได้นำไปใช้ประโยชน์ในหมู่บ้านในพื้นที่ของตนต่อไป

พิจารณาจากแง่ของผู้ที่ดำเนินการศึกษาค้นคว้าและทดลอง ซึ่งมาจากหน่วยราชการ ต้นสังกัดที่แตกต่างกันไป การวิจัยในศูนย์ศึกษาพัฒนาฯ มีขอบเขตของการวิจัยที่กว้างขวางและมีหลายมิตินี้ ก็เป็นการ “กระตุ้นให้เกิดการประสานงานระหว่าง กรม กอง และกระทรวงต่างๆ” แทนที่จะเป็นไปใน “ลักษณะตัวใครตัวมัน” ทั้งนี้เพราะศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เป็นศูนย์ “ที่รวมกำลังเจ้าหน้าที่ทุกกระทรวง และกรม กอง ทั้งในด้านเกษตรกรรม สังคม หางาน ส่งเสริมการศึกษา อยู่ด้วยกัน” (ม.ล. ทวีสันต์ ลดาวัลย์ ๒๕๓๐ น.๕) การทำงานที่ต้องคอยคำนึงถึงและคอยประสานกับเพื่อนร่วมงานในเรื่องเดียวกัน และเพื่อนทำงานที่อยู่ในเรื่องเนื้อหาข้างเคียง เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้ที่ต้องการทำงานให้บังเกิดผลสัมฤทธิ์ขึ้นมาได้ และเป็นคุณสมบัติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงย้ำพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระองค์ เช่นกัน

จุดมุ่งหลักของ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ในแต่ละภาคแตกต่างกันไป ซึ่งจะนำมาสรุปไว้ ณ ที่นี้ โดยจำกัดเฉพาะศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ บางแห่งเท่านั้น เพื่อไม่ให้ยืดเยื้อเกินความเหมาะสม ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ที่เลือกนำมาเสนอนี้ก็เพื่อสะท้อนให้เห็นแนวพระราชดำริที่อ้างถึงข้างต้นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เขาหินซ้อน อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา

โดยที่ปัญหาของเกษตรกรกรมในบริเวณนี้และในบริเวณโดยรอบ เกี่ยวพันกับความไม่สมบูรณ์ของพื้นที่เพาะปลูก (อันเป็นผลเนื่องมาจากการปลูกมันสำปะหลัง ที่มีการใช้ปุ๋ยเคมีมีมากเกินไป) การขาดแคลนน้ำ และการตัดไม้ทำลายป่า จุดมุ่งของการศึกษาทดลองของหน่วยราชการต่างๆ จึงอยู่ที่การแก้ไขปัญหเหล่านี้ โดยหวังผลลัพธ์เพื่อให้ราษฎรในพื้นที่ที่ครอบคลุมโดยศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯแห่งนี้ และบริเวณใกล้เคียง มีรายได้พอเพียงต่อการยังชีพ หน่วยงานที่มีส่วนร่วมในการศึกษาค้นคว้าในศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แห่งนี้ มีอยู่มากมายหลายหน่วยงาน ประกอบด้วยกรมชลประทาน (สร้างอ่างเก็บน้ำ ๑ แห่ง ทั้งในพื้นที่โครงการและพื้นที่เกษตรกร) กรมป่าไม้ (สร้างสวนป่า สวนรุกชาติ สวนพฤกษศาสตร์ สวนสมุนไพร และป่าไม้โตเร็ว รวมทั้งส่งเสริมแนะนำให้ราษฎรตระหนักถึงความสำคัญและรับรู้ประโยชน์ของป่าไม้ และจัดตั้งศูนย์เพาะ

ซำกล่ำไม่เพื่อผลิตกล่ำไม่แจกจ่ายแก่เกษตรกร) กรมประมง (อนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ แนะนำและอบรมเกษตรกรในการเพิ่มผลผลิตสัตว์น้ำ สาธิตการเลี้ยงปลา ผลิตแจกจ่ายพันธุ์ปลา) กรมปศุสัตว์ ร่วมกับกรมประมงและบริษัทเจริญโภคภัณฑ์ (แนะนำและอบรมเกษตรกรในการเพิ่มผลผลิตปศุสัตว์ สาธิตและส่งเสริมการทำทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ปรับปรุงพันธุ์สัตว์และขยายพันธุ์ เช่น โค สุกร จัดตั้งธนาคารโค-กระบือ เพื่อบริการแก่เกษตรกรในรูปแบบของการให้ยืม และโดยวิธีผ่อนส่ง) กรมพัฒนาที่ดินดำเนินการสำรวจที่ดิน จำแนกการถือครองที่ดิน วางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร สาธิตวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำและการปรับปรุงบำรุงดิน เพื่อเพิ่มผลผลิต กำหนดมาตรการอนุรักษ์ดินและน้ำเพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน นอกจากนี้ ก็ยังผลิตเมล็ดพันธุ์พืชเพื่อการอนุรักษ์ดินและบำรุงดินสำหรับบริการแก่เกษตรกร ส่งเสริม แนะนำช่วยเหลือ และอบรมเกษตรกรเพื่อให้รู้จักการอนุรักษ์ดินควบคู่ไปกับการบำรุงดิน แนะนำให้เกษตรกรให้ตระหนักถึงประโยชน์ของปุ๋ยหมักและรู้จักผลิตปุ๋ยหมักขึ้นใช้เอง) กรมวิชาการเกษตร (ทำหน้าที่สาธิตพันธุ์พืชพืชเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น อาทิ ข้าวพันธุ์ต่างๆ ยางพารา รวมทั้งการสาธิตการใช้เครื่องมือทางเกษตร วิศวกรรมที่ใช้พลังธรรมชาติ) กรมส่งเสริมการเกษตร (ดำเนินการสาธิตและส่งเสริมการขยายพันธุ์และการปลูกไม้ผล พืชผักสวนครัวตลอดจนฝึกอบรมวิชาการด้านการขยายพันธุ์ไม้ผล การปลูกการปราบศัตรูพืช รวมทั้งการบำรุงรักษาไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชไร่ และพืชผัก)

นอกจากหน่วยราชการข้างต้นแล้ว ก็ยังมีโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริสวนป่า สมุนไพร (ทำหน้าที่รวบรวมพันธุ์พืชสมุนไพรมาปลูกให้ราษฎรได้ศึกษาและนำไปปลูกเป็นยาประจำบ้าน ทำเป็นพืชสวนครัวเสริมเศรษฐกิจของครอบครัว รวมทั้งอบรมวิชาการเผยแพร่ให้ราษฎรได้รับรู้ถึงประโยชน์และสรรพคุณของสมุนไพร) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (เผยแพร่และประชาสัมพันธ์งานของโครงการที่เกิดในศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ในรูปแบบต่างๆ) กรมการพัฒนาชุมชน (ทำหน้าที่ฝึกอบรมเกษตรกรในด้านศิลปอาชีพ และส่งเสริมให้นำความรู้ดังกล่าวประกอบเป็นอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้อีกทางหนึ่ง) กรมโยธาธิการ (จัดสร้างระบบประปา และบริการจัดหาน้ำสะอาดเพื่อการอุปโภคและบริโภค) กรมส่งเสริมสหกรณ์ (ดำเนินการในด้านกินการโรงสีเพื่อช่วยเหลือราษฎร) การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค (ทำการติดตั้งระบบไฟฟ้าเพื่อบริการด้านแสงสว่าง) กองทัพอากาศที่ ๑ (ให้การสนับสนุนในด้านความมั่นคง ควบคู่กับการพัฒนา) สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (มีหน้าที่ในการสร้างถนนในพื้นที่ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ) กรมอาชีวศึกษา (จัดตั้งวิทยาลัยเกษตรกรรม ฉะเชิงเทรา พัฒนาและจัดให้มีการศึกษาชีวเกษตรในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช) และประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส) ในสาขาเกษตรกรรม ตลอดจนพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมในด้านต่างๆ)

จังหวัดฉะเชิงเทรา อันเป็นที่ตั้งของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แห่งนี้ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกให้หน่วยราชการต่างๆ ในการปฏิบัติงานในพื้นที่ สร้างศูนย์ประสานงานสำหรับเป็นสถานที่ต้อนรับจับคู่ผู้มาทัศนศึกษาและเยี่ยมชมศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แห่งนี้ ประชุมและอบรมเกษตรกร นอกจากนี้ก็จัดตลาดนัดเพื่อขายผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้จากโครงการต่างๆ รวมทั้งจัดร้านจำหน่ายวัสดุการเกษตรที่มีคุณภาพดี

นอกเหนือจากหน่วยราชการต่างๆ ข้างต้นแล้ว ยังมีหน่วยงานเอกชน ตลอดจนรัฐบาลต่างประเทศที่ให้ความร่วมมือและประสานงานเป็นอย่างดีในด้านต่างๆ เพื่อสนับสนุนและเกื้อกูลการศึกษาค้นคว้าของศูนย์แห่งนี้ดำเนินไปด้วยความราบรื่น และบังเกิดผลสูงสุดแก่ราษฎรในภูมิภาค

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง เมืองนราธิวาส จ.นราธิวาส

สภาพปัญหาหลักที่ปรากฏในพื้นที่ที่อยู่ในข่ายงานการศึกษาของศูนย์ฯ แห่งนี้ ก็คือการที่พื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรมีอยู่น้อย และที่มีอยู่นั้นก็ขาดความสมบูรณ์ อันเนื่องมาจากน้ำขังซึ่งระบายออกสู่ทะเลไม่ได้ ทำให้สภาพน้ำเป็นดินพรุ (ดินเปรี้ยว) มีกรดจัด คุณภาพต่ำ มีธาตุอาหารน้อย จุดมุ่งหมายการศึกษาค้นคว้าจึงอยู่ที่การแปรสภาพของพื้นที่ที่มีประโยชน์ใช้สอยน้อยดังกล่าวให้กลายเป็นพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ ใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกและการเกษตรอื่นๆ เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของราษฎรในภูมิภาค แนวการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ปลายทางดังกล่าว ประกอบด้วย ๕ แผนงานดังนี้

(๑) แผนงานด้านพื้นฐาน : เป็นแผนงานที่ดำเนินการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ พร้อมด้วยระบบท่อส่งน้ำเพื่อให้มีน้ำและน้ำส่งไปสนับสนุนภารกิจของศูนย์ฯ และในพื้นที่โครงการสวนยางเอนกประสงค์เขาสำนึก (โครงการพัฒนาการปลูกยางพาราพร้อมพืชแซม)

(๒) แผนงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม : เป็นแผนงานที่มุ่งพัฒนาการจัดระเบียบหมู่บ้านในบริเวณพื้นที่ของศูนย์ ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญๆ โดยเฉพาะโครงการส่งเสริมการปลูกพืชไร่ การปลูกข้าวในพื้นที่ของพรุ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ (เป็ด วัว และอื่นๆ) ในหมู่บ้านบริวาร (ซึ่งมีอยู่ 9 หมู่บ้านด้วยกัน)

(๓) แผนงานฝึกอบรมอาชีพ : ทำการฝึกอบรมอาชีพต่างๆ ที่น่าสนใจเพื่อเป็นทางเสริมรายได้หรือยึดเป็นอาชีพหลักต่อไป เช่น ช่างปูน จักสาน (เสื่อกระจูด) เป็นต้น

(๔) แผนงานส่งเสริมการเกษตรและการประมง : เป็นแผนงานที่จัดทำแปลงสาธิตการใช้ประโยชน์จากที่ดิน การใช้ปุ๋ย การปลูกพืชไร่ชนิดต่างๆ ทำการทดลองขุดบ่อเลี้ยงปลา โดยพยายามลดความเป็นกรดของน้ำลงจนสามารถเลี้ยงปลาในบ่อทดลองได้

(๕) แผนงานทดลองวิจัย : เป็นแผนงานที่ทำการทดลองและสำรวจสภาพดินพรุและ
ขอบพรุ และทำการวิจัยในพื้นที่ดินพรุด้วย (โครงการลุ่มน้ำไกล)

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แห่งนี้ ยังมีศูนย์สาขาอีก ๓ แห่ง โดยแต่ละแห่งก็มุ่งศึกษา
การพัฒนาในเรื่องเฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของราษฎรในละแวกพื้นที่นั้น กล่าวคือ ศูนย์
สาขาที่หนึ่ง ก็ดำเนินการทดลองกรีดยางในสวนยางของศูนย์ และก่อสร้างโรงอบยางพลัง
แสงอาทิตย์ภายในบริเวณของศูนย์ (โครงการสวนยางเขาตันหยงที่ เขาตันหยง อ.เมือง จ.นราธิวาส)
ศูนย์สาขาที่สอง มีภารกิจในการสร้างอ่างเก็บน้ำ รวมทั้งท่อส่งน้ำลงพื้นที่ของศูนย์ (โครงการพัฒนา
หมู่บ้านปิแนมุดอ บ้านปิแนมุดอ อ.ระแงะ จ.นราธิวาส) และศูนย์สาขาที่สาม ดำเนินการสร้าง
บ้านเรือนจำนวน ๕๐ หลัง รวมทั้งจัดราษฎรจำนวนหนึ่งเข้าอยู่อาศัย ตลอดจนจัดทำแผนงานด้าน
การเกษตรและการปศุสัตว์เพื่อให้ราษฎรเหล่านี้สามารถมีอาชีพเลี้ยงตนเองได้ต่อไป (โครงการ
หมู่บ้านปศุสัตว์เกษตรมูโนะ หมู่บ้านปศุสัตว์ เกษตรมูโนะ อ.ตาก จ.นราธิวาส)

เช่นเดียวกับศูนย์ศึกษาการพัฒนา เขาหินซ้อน ศูนย์ฯ นี้ก็เป็นแหล่งการศึกษา
ทดลองที่เป็นจุดประสานของหน่วยราชการต่างๆ จำนวนมาก เพื่อจุดมุ่งหมายเฉพาะด้านที่
หน่วยงานรับผิดชอบและเพื่อจุดมุ่งหมายของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯแห่งนี้

ศูนย์ศึกษาการพัฒนา อ่าวคุ้งกระเบน อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี

ปัญหาหลักที่ราษฎรเผชิญอยู่ในแถบพื้นที่บริเวณอ่าวคุ้งกระเบน (และในบริเวณ
ใกล้เคียง) ก็คือ แหล่งประมงที่ครั้งหนึ่งเคยอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ได้ลดความอุดมสมบูรณ์อย่าง
รวดเร็ว ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากวิธีการจับสัตว์น้ำที่จับเอาสัตว์น้ำตัวอ่อนไปด้วย เป็นผลเนื่องมาจาก
ป่าไม้ชายเลนอันเป็นที่เขตสงวนและเป็นแหล่งอาหารและแหล่งเจริญเติบโตของสัตว์น้ำวัยอ่อน
ถูกบุกรุกทำลายกลายเป็นพื้นที่รกร้างเป็นป่าเสื่อมโทรมจำนวนมาก และเป็นผลเนื่องมาจากการ
เพาะปลูกที่ได้รับความเสียหายจากการที่น้ำทะเลเอ่อล้นถึงป่าชายเลน ปัญหาเหล่านี้จะเพิ่มความ
รุนแรงตามกาลเวลาหากไม่มีมาตรการแก้ไขแต่เนิ่นๆ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ นี้จัดตั้งขึ้น โดยมี
จุดประสงค์ที่จะพัฒนาด้านการประมงและการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง พร้อมๆ กันอนุรักษ์สภาพแวดล้อม
และคงภาวะคุณภาพทางธรรมชาติเอาไว้ อันจะนำไปสู่การเพิ่มรายได้และการยกระดับความเป็นอยู่
ของราษฎรในบริเวณอ่าวคุ้งกระเบนและชุมชนโดยรอบ

แนวการดำเนินงานสำหรับศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แห่งนี้อาศัยการกำหนดประเภท
ของพื้นที่เพื่อประโยชน์ในการกำหนดรายละเอียดของกิจกรรมการพัฒนา โดยจำแนกเขตพื้นที่
ออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

(๑) เขตพื้นที่สงวน อันเป็นพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นและมีคุณค่าอยู่ตามธรรมชาติ สูญเสียไปหากปล่อยให้ได้รับผลกระทบที่ไม่สมควร แนวการพัฒนาพื้นที่แถบนี้จึงเน้นที่การธำรงไว้ซึ่งคุณค่าตามธรรมชาตินั้นๆ ไม่พยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใดๆ นอกเหนือจากการสนองระดับการพัฒนาที่สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ

(๒) เขตอนุรักษ์ อันเป็นพื้นที่ซึ่งในสภาพเดิมก็มีประโยชน์ต่อพื้นที่และต่อชุมชนตามธรรมชาติอยู่แล้วเป็นพื้นที่ป่าสงวนชายเลน พื้นที่สีเขียวของชุมชน แนวป้องกันชายฝั่ง หรือทิวทัศน์ภูมิประเทศที่งดงามเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ แนวการพัฒนาพื้นที่ในเขตนี้คือ การรักษาสภาพธรรมชาติที่มีอยู่แล้วให้ดำรงต่อไป และป้องกันมิให้เกิดผลเสียหายต่อธรรมชาตินั้นๆ ได้

(๓) เขตพัฒนา อันเป็นพื้นที่ซึ่งไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม เช่น ป่าเสื่อมโทรม พื้นที่กรังว่างเปล่าหรือที่สภาพดินมีปัญหา พื้นที่เพาะปลูกที่น้ำทะเลเอ่อขึ้นท่วมได้และทำความเสียหายต่อพืชผลทางการเกษตร แนวการพัฒนาพื้นที่ประเภทนี้จึงต้องมุ่งไปที่การบำรุงสภาพที่เสื่อมโทรมกร้างให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพิ่มคุณภาพของสภาพดินโดยจัดปัญหาที่ดำรงอยู่ การสร้างแนวป้องกันน้ำทะเลไม่ให้ท่วมพื้นที่เพาะปลูก แนวการดำเนินงาน ประกอบด้วย ๖ ด้านด้วยกัน คือ

(๑) การพัฒนาทางการประมง

แผนงานเพื่อพัฒนาทางการประมง มีกิจกรรมต่างๆ ดังนี้ : การจัดตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาการประมง เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางดำเนินงานพัฒนาด้านอาชีพการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง ศูนย์แห่งนี้ยังทำหน้าที่จัดสรรที่ดินกรังว่างเปล่าให้ราษฎรเข้าประกอบอาชีพด้วยการช่วยเหลือด้านเทคนิคการเลี้ยงจากรัฐ จัดหาพันธุ์สัตว์น้ำให้และเร่งรัดการผลิตพันธุ์ปลา เพื่อนำมาขยายและแพร่พันธุ์ในบริเวณอ่าวคุ้งกระเบน อบรมและให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ

(๒) การพัฒนาด้านการเกษตร

แผนงานเพื่อพัฒนาด้านการเกษตร มีกิจกรรมต่างๆ ที่มุ่งไปที่การสาธิตและทดลองปลูกพืชเศรษฐกิจที่เหมาะสมกับสภาพที่ดินชายทะเล การดำเนินการสำรวจ อนุรักษ์ และบำรุงรักษาดินให้มีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพดินชายทะเล ให้มีคุณภาพเหมาะสมต่อการปลูกและส่งเสริมการปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ที่ดิน การดำเนินงานส่งเสริมการปลูกพืชสวนครัวเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองด้านการผลิตและเพื่อบริโภคการแนะนำเผยแพร่และฝึกอบรมเกษตรกรให้รับรู้และเข้าใจเทคโนโลยีการใช้น้ำ ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาปราบศัตรูพืชและการทดลองใช้พันธุ์พืชใหม่ๆ เพื่อยกระดับการผลิตและการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ของพื้นที่การเกษตรในศูนย์ศึกษาการพัฒนา

(๓) การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน

แผนงานเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน มีกิจกรรมที่มุ่งการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ และการเอ่อล้นของน้ำเค็ม กล่าวคือ เป็นแผนงานที่ครอบคลุมการพิจารณาความเหมาะสม ความเป็นไปได้เพื่อกำหนดโครงการจัดสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มในบริเวณพื้นที่เพาะปลูก ที่ได้รับความเสียหายจากน้ำเค็ม รวมทั้งการศึกษาการให้ราษฎรมีส่วนร่วมลงทุนในโครงการ นอกจากนี้ยังมี กิจกรรมการจัดการแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกและการบริโภค โดยเน้นการเลือกใช้วิธีการวางระบบส่งน้ำที่เหมาะสมและที่อาศัยความร่วมมือจากราษฎรในท้องถิ่น

(๔) การดูแลรักษาและพัฒนาสภาพแวดล้อม

แผนงานเพื่อดูแลรักษาและพัฒนาสภาพแวดล้อมมีจุดเน้นที่การศึกษาวิจัยปัญหาสภาพแวดล้อมและด้านการค้นหาทรัพยากร แผนงานนี้จึงมีกิจกรรมที่บำรุงรักษาและการปลูกป่าชายเลนและให้ฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม กิจกรรมที่ให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมแก่ราษฎรที่อยู่ในพื้นที่ทำการของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ กิจกรรมที่ส่งเสริมการสำรวจและการวิจัยทรัพยากรธรรมชาติ พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีค่าเพื่อวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาต่อไป กิจกรรมที่ศึกษาผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เพื่อจัดระบบการกำจัดมลภาวะที่อาจเกิดขึ้นจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง และกิจกรรมที่สนับสนุนให้ภาคเอกชนมีส่วนร่วมกับภาครัฐบาลในการดำเนินงานพัฒนาสภาพแวดล้อมผ่าน (เช่น) การส่งเสริมการท่องเที่ยว

(๕) การพัฒนาด้านสังคม

แผนงานเพื่อพัฒนาด้านสังคม มีจุดเน้นที่การจัดเตรียมความพร้อมและการสนับสนุนให้ราษฎรเพิ่มศักยภาพของการพึ่งตนเอง ดังนั้น แผนงานนี้จึงมีกิจกรรมต่างๆ ที่ส่งเสริมให้องค์กรในระดับท้องถิ่นเข้ามามีบทบาท และเข้าร่วมในการพัฒนาอย่างกว้างขวาง กิจกรรมที่ให้บริการด้านสาธารณสุขมูลฐาน การศึกษาภาคบังคับ และการศึกษานอกโรงเรียนอย่างทั่วถึง กิจกรรมที่ส่งเสริมและอบรมให้ราษฎรรู้จักสิทธิและหน้าที่ตามวิธีการปกครองในระบบประชาธิปไตย กิจกรรมที่สนับสนุนให้ราษฎรรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์การประมง หรือสหกรณ์การเกษตรเพื่อดำเนินธุรกิจแบบสหกรณ์ ซึ่งเน้นการร่วมมือกันในการผลิตการตลาด และการรักษาระดับราคาผลผลิตที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิก

โดยที่กิจกรรมต่างๆ มีขอบข่ายที่กว้างขวาง หน่วยงานต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง กับศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ แห่งนี้ จึงมีอยู่เป็นจำนวนมาก และต่างก็ประสานกิจกรรมของหน่วยงานเพื่อจุดมุ่งหมายปลายทางร่วมกัน อาทิ

กรมประมง : จัดตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาการประมง ได้เพาะพันธุ์กุ้งทะเล ปลากระพงขาว และสัตว์น้ำอื่นๆ ส่งเสริมและสาธิตรวบรวมทั้งให้บริการคำแนะนำ และฝึกอบรมแก่ชาวประมง

กรมที่ดิน : สำรวจ ไร่ วัด ทำแผนที่ กำหนดขอบเขตพื้นที่ภายใต้รายงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ เพื่อการแบ่งแปลงที่ดินให้ราษฎร จัดทำเอกสารสิทธิ เพื่อมอบที่ดินให้แก่ราษฎรในโครงการ ครอบครัวละ ๑๐-๑๕ ไร่

กรมชลประทาน : จัดทำถนนในพื้นที่ของศูนย์ฯ ขุดคลอง ทำทางระบายน้ำในพื้นที่ของศูนย์ฯ จัดแบ่งแปลงที่ดินของกรมที่ดินเพื่อส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์น้ำ

กรมวิชาการเกษตร : ทดลองสาธิตการปลูกมะพร้าวพันธุ์ดี มะม่วงหิมพานต์ และพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่ชายฝั่งทะเล ปลูกไม้โตเร็วเพื่อป้องกันลม และฝึกอบรมราษฎรเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร

การส่งเสริมสหกรณ์ : รวบรวมและเตรียมสมาชิก จัดกลุ่มราษฎร และจัดการด้านเงินทุนเพื่อให้ราษฎรใช้เป็นทุนดำเนินการต่อไป

กรมป่าไม้ : ฟื้นฟูสภาพป่าชายเลน และพัฒนาโครงการป่าไม้ประมง โดยการปลูกไม้สองข้างทาง ปลูกสนทะเล จัดทำสวนหย่อม ปลูกสนที่ดินดอน ปลูกไม้โกงกางในที่ดินชายเลนเพื่อฟื้นฟูและศึกษาสภาพป่าชายเลน

การพัฒนาที่ดิน : ดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรดินและน้ำ และแนะนำการปรับปรุงบำรุงดินในพื้นที่ของศูนย์ฯ

กรมปศุสัตว์ : ส่งเสริมและสาธิต ทดลอง และแจกจ่ายพันธุ์สัตว์ให้แก่ราษฎรที่เข้าร่วมโครงการ

ยกเว้นพระราชกรณียกิจในส่วนที่เกี่ยวกับการป้องกันน้ำท่วมในกรุงเทพฯ และปริมณฑลแล้ว อาจกล่าวได้ว่า พระราชกรณียกิจที่ได้นำมาเป็นตัวอย่างใช้อภิปรายระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับแนวทางการทำงานที่บังเกิดผล เป็นส่วนหนึ่งของพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่สะท้อนถึงแนวพระราชดำริในด้านการพัฒนาชนบทในประเทศไทยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หากจะเน้นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสละให้แก่กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการพัฒนาชนบท อันเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศและเป็นพื้นที่ทำกินของคนไทยส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นชาวเกษตรกรนั้น เวลาดังกล่าวน่าจะเกิน ๒๕ ปีของการทรงเป็นองค์พระประมุขของประเทศไทยนานถึง ๔๑ ปี พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทจึงเป็นตัวอย่างสุดท้ายที่จักได้อธิบาย ณ ที่นี้

จากฐานความรู้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาและทรงสั่งสมจากสภาพของประเทศไทย และจากการทรงสัมผัสกับพื้นที่และสภาพความเป็นอยู่ของชาวชนบท เมื่อพระองค์ได้ทรงมีวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในต่างจังหวัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสรุปแนวการพัฒนาซึ่งพระองค์ได้ยึดเป็นหลักการและปรัชญาที่กำกับพระราชกรณียกิจในด้านการพัฒนาชนบท ดังต่อไปนี้

“การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น. ต้องสร้างพื้นฐานคือความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้น โดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจขึ้นให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลย์ในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยประเทศหลายประเทศกำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่ในเวลานี้” (๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗)

บนตรรกของแนวคิดเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงย้ำการพัฒนาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทำนองเดียวกัน และเมื่อประยุกต์กับการพัฒนาเกษตรกรรมเอง ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของหมู่บ้าน แนวคิดทำนองข้างต้นก็ใช้ได้เช่นกัน ดังปรากฏในพระราชดำรัสที่อัญเชิญมาข้างล่างนี้

“ การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพและตั้งตัว ให้มีความพอกิน พอใช้ก่อนอื่นเป็นพื้นฐานนั้น เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งขาด เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความก้าวหน้าระดับที่สูงขึ้น ต่อไปได้โดยแน่นอน” (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๑๗)

พระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งอาศัยแนวคิดพื้นฐานเช่นข้างต้นทำให้พระองค์ทรงเลือกแนวการพัฒนาที่เน้น “หลักการพึ่งตนเอง” ของคนในชนบท ในขณะเดียวกัน บนพื้นฐานของหลักพึ่งตนเองนี้ จุดมุ่งหมายขั้นต้นก็คือ การทำมาหาเลี้ยงชีพที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานแห่งชีวิต(basic needs) ดังนั้น หลักการพึ่งตนเองและ

การตอบสนองความต้องการพื้นฐานจึงกลายเป็นแกนหลักที่กำหนดลักษณะของโครงการต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริขึ้นเพื่อพัฒนาชนบทไทย

การที่ราษฎรในชนบทจะสามารถพึ่งตนเองได้นั้น จักต้องสามารถทำนาทำไร่ อันเป็นอาชีพหลักได้อย่างสม่ำเสมอและอย่างมีประสิทธิภาพ สภาพเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้เมื่อราษฎรเหล่านี้มีที่ดินทำกิน และมีปัจจัยการผลิตพร้อม โดยเฉพาะในเรื่องของน้ำ ด้วยข้อสรุปเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงให้ความสนใจพระทัยในเรื่องที่ดินทำกิน และในเรื่องของน้ำเป็นประการแรก

ในกรณีที่ราษฎรขาดที่ดินทำกิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะ “ทรงเลือกพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ทิ้งร้างว่าเปล่า นามาจัดสรรให้แก่ราษฎร โดยให้สิทธิทำกินชั่วคราวชั่วคราว แต่ไม่ให้กรรมสิทธิ์ในการถือครอง” (กปร. ๒๕๓๐ น. ๕๕) โครงการพัฒนาที่ดินหุบกะพง ซึ่งเริ่มในปี พ.ศ.๒๕๑๑ “โดยให้เกษตรกรจำนวน ๑๒๐ ครอบครัว เข้าไปทำกินในพื้นที่ ๑๐,๐๐๐ ไร่” พร้อมกับ “มีส่วนราชการต่างๆ เข้าไปช่วยเหลือราษฎรบุกเบิกที่ทำกินเพื่อพลิกแผ่นดินที่แห้งแล้งขาดความอุดมสมบูรณ์แห่งนี้ ให้สามารถผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารได้อีกครั้งหนึ่ง” (กปร. ๒๕๓๐ น.๕๔) จัดเป็นตัวอย่างแห่งความสำเร็จที่ประจักษ์ชัด โดยทั่วไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้มีการพัฒนาบริเวณต่างๆ ที่ถูกคุกคามโดยผู้ก่อการร้าย เพื่อให้ราษฎรได้เข้าไปอยู่อาศัย มีที่ดินทำกิน มีโรงเรียน มีสถานอนามัย และอื่นๆ ที่จำเป็นพร้อมกับการให้มีอาชีพเป็นหลักแหล่งและมั่นคง มีรายได้พอเลี้ยงตนเองและครอบครัว เช่น ที่บริเวณเขาค้อ ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดพิษณุโลก และที่อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๓๐ น. ๒๒๕) นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานที่ดินจำนวนมหาศาลให้แก่รัฐบาลในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เพื่อนำไปจัดสรรให้แก่ราษฎรอันเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของงานปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย

เนื่องจากที่ดินทำกินเป็นปัจจัยการผลิตพื้นฐานสำหรับราษฎรในชนบท หากนำไปขายแก่บุคคลอื่นได้แล้วไม่ว่าจะเนื่องจากสาเหตุใดก็ตาม ก็จะทำให้ราษฎรเหล่านั้นขาดปัจจัยการผลิตที่สำคัญนั้นทันที ปัญหาความยากจนและการไม่มีแหล่งรายได้สำคัญก็จะบังเกิดขึ้น ดังนั้น แทนการจัดสรรที่ดินอันเป็นที่ดินของรัฐให้แก่ราษฎร จะเป็นในลักษณะการให้กรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินอย่างเด็ดขาด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงมีพระราชดำริที่เน้นการให้กรรมสิทธิ์แก่ราษฎรให้สามารถใช้ที่ดินเพื่อการทำมาหากินได้อย่างเต็มที่ โดยรัฐบาลจะออกเป็นหนังสือสัญญารับรองสิทธิทำกิน และเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลานเพื่อใช้ทำกินได้ตลอดไป แต่ไม่ให้เป็นโฉนดรับรองกรรมสิทธิ์ในการถือครองซึ่งสามารถนำไปซื้อขายกันได้ วิธีการเช่นนี้จะช่วยประกันว่าราษฎรและครอบครัวของเขาจะมีที่ดินผืนหนึ่งสำหรับเป็นแหล่งรายได้เสมอไป

แม้ว่าการมีที่ดินทำกินจะเป็นปัจจัยหลักสำหรับการที่ราษฎรจะมีโอกาสมีผลผลิตจากที่ดินเพื่อยังชีพ และสร้างรายได้ให้แก่ตนเอง แต่ความสามารถที่จะตอบสนองความต้องการพื้นฐานในชีวิตจะไม่สูงเลย หากที่ดินนั้นขาดความอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นเพราะการขาดแคลนน้ำ หรือสภาพของดินเองไม่ดี (เช่นเป็นดินเปรี้ยว เป็นดินเค็ม) ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงให้ความสนพระทัยในเรื่องของการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นปัญหาหลักที่ทำให้การเพาะปลูกไม่ได้ผลสูงเท่าที่ควร และเป็นปัญหาของราษฎรส่วนใหญ่ในชนบท ดังที่ได้นำมาอภิปรายแล้วตอนต้นๆ พร้อมๆ กันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงมีพระราชดำริให้มีการวิจัยเพื่อค้นหาวิธีการที่จะทำให้ที่ดินที่มีสภาพไม่สมบูรณ์ ที่มีสภาพเป็นดินเค็ม ดินเปรี้ยว ให้กลายเป็นพื้นที่ดินที่ให้ผลผลิตสูงขึ้น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาในภาคต่างๆ ที่ได้นำเสนอแล้วข้างต้น เช่นกันก็จัดเป็นผลลัพธ์ที่ตอบสนองพระราชดำริในการศึกษาทดลองเพื่อให้ได้มาซึ่งมาตรการดังกล่าว

นอกจากการศึกษาวิจัยเพื่อค้นหามาตรการที่จะแก้ไขที่ดินในลักษณะข้างต้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงย้ำให้ราษฎรได้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ธำรงรักษาที่ดินเพื่อให้อุดมสมบูรณ์อยู่เสมอพระองค์ได้ทรง “แนะนำให้เกษตรกรทดลองใช้วิธีการต่างๆ” ซึ่ง “ส่วนใหญ่เป็นวิธีการตามธรรมชาติที่พยายามสร้างความสมดุลของสภาพแวดล้อมให้เกิดขึ้น เช่น ให้มีการปลูกไม้ใช้สอยรวมกับการปลูกพืชไร่ ซึ่งจะช่วยให้พืชไร่อาศัยร่มเงาของไม้ใช้สอย และได้รับความชุ่มชื้นจากดินมากกว่าที่จะปลูกอยู่กลางแจ้ง หรือการปลูกพืชบางชนิด ในพื้นที่ซึ่งดินไม่ดี แต่พืชดังกล่าวให้ประโยชน์ในการบำรุงดินให้ดีขึ้นโดยไม่ต้องลงทุนใช้ปุ๋ยเคมี” (กปร. ๒๕๓๐ น. ๕๕)

ในกรณีที่ดินทำกินไม่สามารถเพิ่มความอุดมสมบูรณ์เพื่อการเพาะปลูกได้แล้ว ที่ดินดังกล่าวก็ยังสามารการใช้ประโยชน์เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญได้และยังคงเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกษตรกรมีรายได้ต่อไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริให้แปรสภาพพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์แทน

แนวความคิดที่จะให้เกษตรกรได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากพื้นที่ที่มีอยู่ในความครอบครองและจากผลผลิตที่เพาะปลูกได้ อีกทั้งเป็นหนทางหนึ่งที่จะทำให้ราษฎรสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องอาหารการกิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริให้ส่งเสริมราษฎรในชนบททำการเลี้ยงสัตว์ที่สามารถใช้เป็นอาหารได้เมื่อต้องการ และนำไปขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว และในขณะเดียวกัน ก็สามารถใช้มูลของสัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้ประโยชน์ใน

การบำรุงคุณภาพของดินอีกด้วย และเมื่อมูลของสัตว์มีปริมาณมากพอที่จะนำไปหมักให้ได้ก๊าซชีวภาพ ก็สามารนำไปใช้ผลิตก๊าซชีวภาพเพื่อใช้เป็นพลังงานในบ้านได้อีกด้วย การเลี้ยงสัตว์ดังกล่าวก็ไม่ต้องลงทุนเสียค่าใช้จ่ายมาก เนื่องจากได้อาศัยผลิตผลพลอยได้หรือสิ่งเหลือทิ้งจากการเพาะปลูกมาใช้ในการเลี้ยงสัตว์อีกด้วย

บนฐานความคิดทำนองเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงแนะนำให้เกษตรกรเลี้ยงปลาเพื่อเป็นอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ โดยไม่จำเป็นต้องเสียเงินซื้อหามา ในขณะที่เดียวกัน ก็ยังสามารถเป็นแหล่งเสริมรายได้ ได้เป็นอย่างดี เพื่อให้แนวพระราชดำรินี้มีผลเป็นจริงเป็นจังได้รวดเร็วยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระมหากรุณาให้มีการปล่อยพันธุ์ปลาลงในบ่อน้ำเพื่อเพิ่มปริมาณปลาสำหรับจับกินจับขายต่อไป โดยธรรมชาติของทุกสิ่งทีเรียกกันว่า “ของสาธารณะ” (common-pool goods) ปัญหาของการใช้ประโยชน์ร่วมกันมักเกิดขึ้นเสมอในรูปแบบของการใช้มากเกินไป โดยทุกๆ ฝ่ายซึ่งต่างก็ไม่คำนึงถึงส่วนที่เหลือเพื่อสำหรับใช้ในอนาคตร่วมกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงปัญหาในส่วนนี้ จึงได้พระราชทานพระราชดำริ “ให้พิจารณาและศึกษาการวางระเบียบบริหารเกี่ยวกับการจับปลาในแหล่งน้ำ รวมทั้งเทคนิคในการควบคุมการจับปลาด้วย” ทั้งนี้เพื่อ “ทำให้การจับเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ โดยไม่มีการแก่งแย่งกัน เอาเปรียบกัน ไม่ทำลายพันธุ์ปลา” (กปร. ๒๕๓๐ น. ๕๒)

แนวคิดการพัฒนาชนบทที่เน้นความสำคัญของปัจจัยการผลิตและความสามารถมีผลผลิตเพื่อยังชีพแบบพอมีพอกินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้เอง จัดเป็นฐานความคิดที่นำไปสู่พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องธนาคารข้าวและโค-กระบือ

ธนาคารข้าวเป็นกิจการที่เกิดจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะช่วยเหลือชาวนาในชนบทที่ประสบปัญหาขาดแคลนข้าวสำหรับใช้ทำพันธุ์ในปีการเพาะปลูกที่จะเริ่มขึ้น หรือสำหรับใช้บริโภคในช่วงระหว่างปี ชาวนาเหล่านี้ จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการกู้ยืมจากพ่อค้าในรูปแบบของเงินสดเพื่อซื้อข้าวหรือในรูปแบบของข้าว โดยยอมเสียดอกเบี้ยซึ่งมักจะเป็นอัตราที่สูงมากหรือโดยวิธีการขายข้าวเปียก (ข้าวที่จะได้ในฤดูการเพาะปลูกถัดมา) ผลผลิตจากการเพาะปลูกในปีถัดมาจึงต้องนำมาใช้หนี้สินดังกล่าว ซึ่งทำให้มีข้าวเหลือไว้เพื่อการบริโภคและเพื่อทำพันธุ์จำนวนน้อยและอาจไม่เพียงพออีก ต้องกู้ยืมกันใหม่ เป็นเช่นนี้หมุนเวียนเปลี่ยนปีไปเรื่อยๆ จนเป็นหนี้สินที่ไม่สามารถชำระหนี้ไปได้เลย สำหรับชาวนาและครอบครัว ความคิดของการจัดระบบธนาคารข้าวเกิดขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๑๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานข้าวเปลือกจำนวนหนึ่งให้แก่ผู้ใหญ่บ้านหลายหมู่บ้านในตำบลจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับเป็น “ทุน” เริ่มดำเนินกิจการ (กปร. ๒๕๓๐ น. ๑๓๐) หลักการบริหารของธนาคารข้าวอิงลักษณะ

การบริหารธนาคาร โดยมีข้าวเปลือกเป็นทรัพย์สินที่ปล่อยกู้ โดยผู้กู้เพื่อการบริโภคและหรือเพื่อการทำพันธุ์ต้องเสียดอกเบี้ยในรูปของข้าวเปลือกแต่ในอัตราต่ำ (หรือในรูปอื่นสุดแล้วแต่กฎหมาย) การบริหารงานอาศัยราษฎรกันเอง โดยมีระบบบัญชีเป็นกิจจะลักษณะ ผู้บริหารธนาคารข้าวก็มีสิทธิ์ในการกู้เสมอเหมือนกับราษฎรทั่วไปในหมู่บ้านนั้น การแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าวของชาวนาตามแนวของธนาคารข้าวอันเกิดจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ นอกจากจะทำให้ชาวนาต้องแบกภาระหนี้สินที่น้อยลงไปมากยังได้เรียนรู้และสร้างสมสมหลักการพัฒนาท้องถิ่นพร้อมๆ กันไปด้วย

กิจการธนาคาร โค-กระบือจัดเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่แสดงถึงประสิทธิภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการทรงกำหนดประเด็นปัญหาและพระราชวินิจฉัยในแนวทางการแก้ไขปัญหา ธนาคารโค-กระบือเป็นการตอบสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะช่วยเหลือชาวชนบทที่ยากจน ไม่มีโค-กระบือเป็นปัจจัยการผลิตของตนเอง โดยการให้เช่าซื้อผ่อนส่งระยะยาว ให้เช่าเพื่อใช้งาน ให้ยืมเพื่อผลิตพันธุ์ หรือยืมใช้งาน ธนาคารโค-กระบือจึงเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในการขาดแคลนโค-กระบือ อันเป็นปัจจัยการผลิตหลักชนิดหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง เมื่อการเพาะปลูกด้วยวิธีการผลิตแบบสมัยใหม่ที่เน้นการใช้เทคโนโลยี ต้องกลายเป็นวิธีการผลิตที่เสียค่าใช้จ่ายสูงเกินไปสำหรับชาวนาจำนวนหนึ่ง แต่เมื่อจำเป็นต้องใช้วิธีการผลิตที่เน้นพลังโค-กระบือ กลับปรากฏว่าชาวนาเหล่านั้นก็ไม่มีเช่นกัน

การจัดตั้งและบริหารธนาคารโค-กระบือ เป็นการรวมพลังเพื่อร่วมมือกันเป็นประโยชน์ต่อกันระหว่างเกษตรกรในหมู่บ้านเดียวกัน โค-กระบืออันเป็นสมบัติของธนาคารนั้น ได้รับบริจาคจากประชาชนทั่วไปหรือจากการจัดสรรของรัฐ โค-กระบือเหล่านี้จะถูกนำไปให้เกษตรกรที่มีฐานะยากจน ไม่มีโค-กระบือที่เป็นของตนเอง แต่ก็มีคามขยันหมั่นเพียรนำไปใช้งานในรูปแบบต่างๆ ตามที่ตกลงกัน ลูกโค-กระบือที่เกิดใหม่ครั้งหนึ่งจะเป็นสมบัติของธนาคาร การใช้ประโยชน์จากธนาคารโค-กระบือดำเนินไปด้วยดี โดยสมาชิกต่างๆ ก็ช่วยกันรักษาประโยชน์ของส่วนรวมแล้ว เกษตรกรที่เป็นสมาชิกก็จะได้รับบริการอย่างทั่วถึงกัน โดยรัฐไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากในการซื้อโค-กระบือมาแจกให้แก่เกษตรกรยากจนเหมือนเช่นอดีต

เมื่อเกษตรกรสามารถมีผลผลิตจำนวนมาก อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินทำกินและวิธีการเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพแล้ว ผลผลิตดังกล่าวจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญนอกเหนือจากการใช้ประโยชน์ในการยังชีพโดยตรง ก็ต่อเมื่อผลผลิตดังกล่าวสามารถนำไปขายในตลาดและได้ราคาที่เหมาะสมแต่สภาพเช่นนี้มักไม่เกิดขึ้นเนื่องจากความไม่สมบูรณ์ของตลาดผลผลิตการเกษตร และการขาดความรู้ความเข้าใจในกลไกของตลาด

ตลอดจนการขาดอำนาจต่อรองในการซื้อขายเมื่อเกษตรกรดำเนินการตามลำพัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงสภาพเช่นนี้เป็นอย่างดี จึงทรงมีพระบรมราโชบายสนับสนุนให้เกษตรกรรวมกลุ่มกัน โดยการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านสหกรณ์การเกษตร โดยอาศัยแนวคิดในการพัฒนาหมู่บ้านสหกรณ์การเกษตรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปรารถนาที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรไทยได้รู้จักประกอบการพาณิชย์ โดยสามารถขายผลผลิตของตนเองด้วย องค์กรที่เป็นของตนเอง เพื่อให้ได้ผลตอบแทนสูงสุด แนวพระราชดำริลักษณะนี้นำไปสู่การพัฒนาสหกรณ์การเกษตรหุบกะพง (จ.เพชรบุรี) และสหกรณ์โคนมหนองโพ (จ.ราชบุรี) ที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูง การจัดตั้ง “ศูนย์สาธิตสหกรณ์โครงการหุบกะพง” ขึ้น ก็เพื่อเรียนรู้จากประสบการณ์ของสหกรณ์การเกษตรหุบกะพง ศูนย์สาธิตฯ นี้ได้จัดสรรแปลงสาธิตและทดลองการปลูกพืชต่างๆ ที่คิดว่าเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และความต้องการของตลาดเป็นหลัก เพื่อจะได้เป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่สมาชิกสหกรณ์ได้ในอนาคตซึ่งจะถูกนำไปขายในตลาดตามแนวดำเนินงานของสหกรณ์ ได้มีการจัดตั้งศูนย์สาธิตสหกรณ์ลักษณะนี้ทั่วประเทศจำนวนหนึ่ง

แนวการพัฒนาชนบทในด้านการเกษตรที่ครบวงจรในทำนองข้างต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำไปใช้กับโครงการหลวง (พัฒนาชาวเขา) หลังจากโครงการหลวงประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูงในการศึกษาวิจัยพืชใหม่ๆ และแนะนำให้ชาวเขาปลูกโดยวิธีการเพาะปลูกสมัยใหม่แทนการปลูกฝิ่น และวิธีการทำไร่เลื่อนลอยแล้ว ก็ได้มีการพัฒนาวิธีการบรรจุหีบห่อและเก็บรักษาผลผลิตที่เกิดจากการพัฒนาในโครงการหลวง เพื่อให้การขนส่งมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างโรงงานหลวงอาหารสำเร็จรูปขึ้นที่จังหวัดเชียงราย เพื่อรับซื้อผลผลิตจากชาวเขาโดยตรงในราคาที่ยุติธรรม นำไปแปรสภาพเป็นอาหารสำเร็จรูปและบรรจุลงหีบห่อ แล้วจัดจำหน่ายในตลาด โดยผ่านบริษัทของโครงการหลวง แนวการพัฒนาชาวเขานี้ แม้จะมีรูปแบบของการพัฒนาการเกษตรที่ครบวงจร แต่ก็แตกต่างกันไป เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะทางด้านวัฒนธรรม และแนวคิดของกลุ่มบุคคลและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทนั้นสะท้อนถึงพระปรีชาญาณของพระองค์ ที่ทรงมีแนวคิดที่ก้าวหน้าและก้าวไกลมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีแนวคิดการพัฒนาชนบทของประเทศที่เน้นหลักการพึ่งตนเอง และการสนองความต้องการพื้นฐานในช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๖๐ ก่อนที่วงการวิชาการในโลกตะวันตกจะได้เริ่มจริงจังและเผยแพร่แนวคิดลักษณะนี้เสียอีก

และเมื่อพิจารณาพระราชกรณียกิจทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทและในกรณีอื่นๆ ที่ได้นำเสนอข้างต้นนั้น พระราชกรณียกิจเหล่านี้ (และอื่นๆ ที่มีได้นำเสนอในที่นี้) แสดงออกถึงการปฏิบัติและการดำเนินงานที่อาศัยหลักการทางานที่ได้ผล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริไว้ในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่พระองค์ได้พระราชทานให้แก่คนไทยกลุ่มต่างๆ ตลอดเวลาที่พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทย

๔. พระเจ้าอยู่หัวกับแนวพระราชดำริเกี่ยวกับคุณธรรม

ในระบบหลักคิดและปรัชญาเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปัจเจกบุคคลนั้นหากปราศจากคุณธรรมประจำตัวแล้ว ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพได้เลย แม้ว่าจะเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถตลอดจนมีองค์ประกอบอื่นๆ ที่ทำให้ปัจเจกบุคคลผู้นั้น ทำงานได้ผลสำเร็จตามที่ได้คาดหวังไว้ส่วนหนึ่งของระบบคุณธรรมที่ควรมีครอบคลุมไปถึงการรู้จักหน้าที่และความสำนึกในหน้าที่ที่ควรรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อครอบครัว ต่อองค์กร ต่อสังคม และต่อประเทศ การตระหนักถึงหน้าที่นี้ได้แยกวิเคราะห์ต่างหากไปแล้ว จึงไม่ขอพาดพิงถึงอีก คุณธรรมอื่นๆ ที่ควรมีในระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นก็ได้อภิปรายแล้วในหน้าอื่นๆ

การอธิบายพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่สะท้อนถึงคุณธรรมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงยึดเป็นคุณธรรมประจำพระองค์นั้น สมควรเริ่มด้วยพระปฐมบรมราชโองการที่มีความว่า “เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” นั่นคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระราชปณิธานอันแน่วแน่ที่จะทรงกระทำหน้าที่พระมหากษัตริย์โดยอาศัยธรรมะแห่งพระพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับกันและสรุปกันอย่างกว้างขวางแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปกครองประเทศโดยอาศัยธรรมะที่เรียกกันว่า ราชธรรม หรือ ธรรมมะของราชา แต่แท้ที่จริง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปกครองประเทศตามหลักธรรมะอื่นๆ ในพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากหลักทศพิธราชธรรมด้วย (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๖) ถึงกระนั้น ในการเสนอพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนที่สะท้อนถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการมีคุณธรรมประจำตัวในส่วนนี้ของรายงานการศึกษา จะจำกัดเฉพาะคุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบของทศพิธราชธรรมเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความสำคัญของหลักธรรมชุดนี้ซึ่งเป็นที่ยอมรับทั่วไปในประเทศไทยแล้วว่าเป็นหลักธรรมสำคัญและหลักธรรมทางการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติพระองค์เสมอมาตั้งแต่เริ่มรัชกาลมาจนถึงทุกวันนี้ประการหนึ่ง และเพื่อจำกัดเนื้อหาที่ต้องนำเสนอให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมกับส่วนอื่นๆ อีกประการหนึ่ง

องค์ประกอบของทศพิธราชธรรม มีดังต่อไปนี้

๑. ทาน	การให้
๒. ศีล	การประพฤติทั้งทางกาย วาจา และใจ
๓. บริจาค	การบริจาค การเสียสละ
๔. อาชวาระ	ความซื่อตรง
๕. มัททวะ	ความอ่อนโยน
๖. ตปะ	การจัดความเกียจคร้านและความชั่ว
๗. อักโกธะ	ความไม่โกรธ มุ่งร้ายผู้อื่น
๘. อวิหิงสา	ความไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๙. ขันติ	ความอดทนต่อความทุกข์ยาก
๑๐. อวิโรธนะ	การปฏิบัติไม่ให้ผิดจากทางที่ถูกที่ควร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีคุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการในทศพิธราชธรรม อันเป็นที่ยอมรับกันไม่แต่เฉพาะพสกนิกรของพระองค์ แต่รวมถึงประชาชนชาวโลกที่ติดตามข่าวคราวของประเทศต่างๆ และได้มีโอกาสเฝ้าชมพระบารมี เมื่อสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรี คุณธรรมทั้งสิบประการก็ประจักษ์ชัดแจ้งจากพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระองค์ ซึ่งส่วนหนึ่ง (แม้เพียงเล็กน้อย) ก็ได้นำมาแสดงไว้ในรายงานนี้ด้วย^{๑๒}

การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในชนบทในส่วนต่างๆ ของประเทศเพื่อทรงดูแลทุกข์สุขของประชาราษฎร์ ด้วยการพระราชทานพระราชดำริแนะนำวิธีการยังชีพ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดหาปัจจัยการผลิตที่จำเป็น และบำรุงรักษาสภาพของปัจจัยการผลิต เพื่อให้สามารถมีผลผลิตสำหรับการยังชีพของราษฎรทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดให้แพทย์หลวงที่ตามเสด็จตรวจรักษาราษฎรที่เจ็บไข้ได้ป่วย ณ ท้องที่ตลอดจนทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งคนไข้ไปรักษาในตัวจังหวัดหรือในกรุงเทพมหานครตามความจำเป็น โดยเป็นคนไข้ในพระราชูปถัมภ์ นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนและจัดหาอุปกรณ์การศึกษาทั้งในท้องถิ่นที่ทุรกันดารและในนครหลวง ได้ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานสิ่งของจำเป็นในการดำรงชีวิตให้แก่ราษฎรที่ขาดแคลนในท้องที่ทุรกันดาร ตลอดจนพระราชทานพระบรมราโชวาทที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต พระราชกรณียกิจเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการแสดงออกซึ่งการบำเพ็ญพระบารมีในด้านการให้ทานทั้งสิ้น ทั้งอามิสทาน (ทานด้านวัตถุสิ่งของ) และธรรมทาน (ทานด้านความรู้ความนึกคิดคำแนะนำ) พระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติธรรมะประการแรกในทศพิธราชธรรม ในหลายๆ รูปแบบที่เหมาะสมกับความจำเป็นของสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและปัญหาความเดือดร้อนของราษฎร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติธรรมะประการที่สอง (ศีล) ในทศพิธราชธรรม โดย “การระวังกิจรักษาความประพฤติทางกาย ทางวาจาให้สงบเรียบร้อย ด้วยทรงรักษาพระราชหฤทัยให้สงบเรียบร้อย” และ “ไม่ว่าจะอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ใดๆ ไม่ทรงกระทำการใดๆ ที่จะก่อให้เกิดเป็นทุกข์เป็นโทษแก่ผู้อื่น ตรงกันข้าม ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจอันจะก่อประโยชน์สุขทั้งแก่พระองค์เอง และผู้อื่นเท่านั้น” นอกจากนี้ “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงใฝ่พระราชหฤทัยศึกษาและปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาตลอดมามิได้ขาด ทำให้พระราชหฤทัยประกอบด้วยพระคุณธรรมอื่นๆ อีกเอนกประการ อันเป็นผลสนับสนุนให้ทรงดำรงพระองค์อยู่ในศีลอย่างมั่นคงได้โดยไม่ลำบาก จนกลายเป็นพระปกตินิสัย” (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๘)

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตราครุฑพระวรกาย เสด็จไปเยี่ยมราษฎรในจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่ทุรกันดารเป็นอย่างยิ่งนั้น พร้อมกับทรงถือปฏิบัติพระราชภารกิจหลักของพระองค์ที่จะทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดหาโครงการและวิธีการต่างๆ เพื่อช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขในการดำรงชีวิตของราษฎรที่ยากจนและมีปัญหาต่างๆ โดยแทบมิได้มีเวลาเหลืออยู่สำหรับการพักผ่อนพระราชอิริยาบถเช่นพวกเราคนไทยทั่วไป จัดเป็นการทรงปฏิบัติธรรมะข้อที่สาม (บริจาค) ในทศพิธราชธรรมนั่นเอง และก็เป็นกรปฏิบัติพระองค์ไปตามแนวปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งพระราชทานให้แก่คนไทยให้เสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อเพิ่มพูนประโยชน์สุขของส่วนรวม

พระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่แสดงถึงการปฏิบัติพระองค์ตามทศพิธราชธรรมประการที่สี่ คือ อาชชวะ นั้น ปรากฏชัดแจ้งในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติ “พระราชกรณียกิจต่างๆ อย่างเที่ยงตรงต่อภาระหน้าที่ เที่ยงตรงต่อกาลเวลา และเที่ยงตรงต่อพระราชปณิธานในพระราชหฤทัยที่ทรงมีต่อพสกนิกร โดยมีได้ละเลยและย่อท้อ... บางครั้งแม้จะทรงพระประชวร หากไม่มีพระอาการมากจนเกินไป ก็จะเสด็จพระดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ โดยมีได้ทรงคัดเพี้ยน” (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๕)

ภาพที่ประชาชนทั่วไปได้พบเห็นทั้งในหน้าหนังสือพิมพ์รายวัน นิตยสารและวารสารลักษณะอื่นๆ และในจอโทรทัศน์ ในส่วนที่เกี่ยวกับการพบปะประชาชนในโอกาสและในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะในท้องถิ่นทุรกันดารปรากฏชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะ “ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับประชาชนตามควรแก่ฐานะด้วยพระพักตร์ที่ยิ้มแย้ม ด้วยพระสุรเสียงที่

อ่อนโยนเป็นปกติ โดยมีได้ทรงแบ่งชั้นวรรณะ และโดยที่มีได้ทรงถือพระองค์” และบ่อยครั้ง พระองค์ก็ได้ “ประทับรากับพื้นที่เพื่อทรงสนทนากับประชาชน” อย่างเป็นกันเอง (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๕) พระราชจริยวัตรในลักษณะต่างๆ เหล่านี้เป็นการปฏิบัติพระองค์ใน ทศพิธราชธรรมข้อที่ห้า คือ มัททวะ นั่นเอง

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้นำมาพรรณนาแม้เพียงน้อย นิดในสองหัวข้อใหญ่ที่ผ่านมานั้น น่าจะเพียงพอที่แสดงให้เห็นถึงพระวิริยะอุตสาหะของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีส่วนร่วมช่วยรัฐบาลแก้ไขปัญหาความยากจนของชาชนบท ซึ่งมีอาชีพในด้านเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ โดยพระองค์ได้ทรงลงทุนทั้งในด้านพระปรีชาญาณ ด้านเวลา ด้านทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อที่จะศึกษาและทำความเข้าใจในปัญหาของความยากจน ทั้งจากหลักวิชา จากการค้นคว้า และจากการสัมผัสด้วยพระองค์เอง อย่างไม่ละเลยเพิกเฉย ตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มรัชกาลจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งรวมเวลาเฉพาะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ เยี่ยมเยือนราษฎรในชนบทและใช้เวลาอยู่กับประชาชนเหล่านั้น ก็ประมาณถึง ๒๕ ปีในจำนวน ๔๓ ปี ที่พระองค์เถลิงถวัลยราชสมบัติ “ความเพียรพยายามเพื่อกำจัดสิ่งเลวร้ายและสร้างสรรค์สิ่งที่ดี งาม” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในลักษณะที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ จัดเป็นพระราชจริยวัตรใน ทศพิธราชธรรมข้อที่หก คือ ตปะ

ไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจอะไรก็ตาม ทั้งใน การเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรในต่างจังหวัด หรือในการเสด็จพระราชดำเนินในงานรัฐพิธี และพระราชพิธีต่างๆ พระองค์จะทรง “แสดงออกซึ่งพระเมตตาต่อปวงพสกนิกร...ไม่เคยทรงแสดง ความเกรี้ยวกราดแข็งกระด้างต่อใครๆ แต่ทรงปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ ด้วยความสุภาพอ่อนโยนอย่าง พอเหมาะพอควรแก่สถานะ” (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๑๐) พระราชจริยวัตรเหล่านี้ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนับเป็นการปฏิบัติธรรมะประการที่เจ็ดในทศพิธราชธรรม คือ อักโกธะ

ตลอดเวลา ๔๓ ปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินไทย พระองค์ก็ได้ทรงเพียรพยายามที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขพสกนิกรของพระองค์ โดยเฉพาะราษฎรใน ชนบทที่มีฐานะยากจน และมีปัญหาในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ด้วยมาตรการต่างๆ ทั้งที่ต้องอาศัย ทรัพยากรส่วนพระองค์และทรัพยากรของแผ่นดินเป็นจำนวนเงินมากมายนั้น นับเป็นพระราชจริย วัตรที่แสดงถึงความเพียรพยายามของพระองค์ที่ทรงพระกรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่นๆ ให้ ได้รับประโยชน์ให้มีความสุขตามอัธยาศัย อันเป็นลักษณะที่ตรงกันข้ามกับการเบียดเบียนผู้อื่นให้

เดือคร้อน ดั้งนั้น พระราชจริยวัตรข้างคั้นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีนัยเป็นการปฏิบัติ พระองค์ตามหลักธรรมประการที่แปด ในทศพิธราชธรรม คือ อวิหิงสา ด้วย

การทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น “ในหลายๆ โอกาส ในหลายๆ สถานที่ ต้องทรงบุกป่าฝ่าดงไปเป็นระยะทางไกลๆ บางครั้ง ก็ต้องทรงพระ ดำเนินไปท่ามกลางแสงแดดที่ร้อนระอุบ้าง ท่ามกลางสายฝนบ้าง” แต่พระองค์ก็มีได้ทรงย่อท้อ ทรง มีความอดทนจะทรงปฏิบัติพระราชภารกิจให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และพระองค์ก็ทรงพร้อมที่จะ ปฏิบัติพระราชภารกิจที่มีอยู่เป็นจำนวนมากภายในรอบปีหนึ่งๆ “จนแทบจะไม่มีเวลาทรงพระ สำราญส่วนพระองค์” (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๑๐) แต่พระองค์ก็ทรงปฏิบัติได้เป็น ปกคินิสัยเป็นเวลามากกว่าสี่ทศวรรษ พระราชจริยวัตรลักษณะนี้ เป็นการปฏิบัติพระองค์อยู่ใน ทศพิธราชธรรมข้อที่เก้า คือ ขันติ นั่นเอง

โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “ไม่ทรงปฏิบัติพระองค์แยกเพี้ยนไปจากขัตติย ราชประเพณีอันดีงามและไม่ทรงละเลยคุณธรรมในทางศาสนา ไม่ทรงแสวงหาความสำราญส่วน พระองค์โดยทรงละเลยพระราชภารกิจอันจะพึงปฏิบัติหรือ ก่อให้เกิดความทุกข์ยากให้แก่ ประชาชน แต่ตรงกันข้าม ทรงดำรงพระองค์มั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการ ศาสนา และศีลธรรม ทรงปฏิบัติรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชาติ และทรงปฏิบัติ พระองค์เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชนในทุกด้าน” (สมเด็จพระญาณสังวร ๒๕๓๐ น. ๑๑) พระ ราชจริยวัตรเหล่านี้แสดงถึงการปฏิบัติพระองค์ตามธรรมะข้อสุดท้ายในทศพิธราชธรรม คือ อวิโรธ ณะ

แม้ว่าพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่นำมาเสนอในที่นี้จะเป็นการอ้างถึง คุณธรรมทั้งสิบประการในทศพิธราชธรรมเท่านั้น แต่แท้ที่จริงแล้ว พระราชจริยวัตรและพระราช กรณียกิจโดยรวมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังได้แสดงถึงการปฏิบัติพระองค์ในธรรมะ ต่างๆ ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาอีกด้วย คุณธรรมต่างๆ เหล่านี้ ก็คือ คุณธรรมที่พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาพระราชทานไว้ในพระบรมราโชวาทเพื่อทรงเชื้ชวนให้พสกนิกรของ พระองค์ได้รับรู้ไว้และนำไปปฏิบัติจนเป็นปกคินิสัย เฉกเช่นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรง ปฏิบัติพระองค์อยู่ทุกเมื่อเชื้วัน คุณธรรมต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงย้ำและแสดงไว้ ในพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสว่า เป็นคุณธรรมสำคัญในชีวิตทั้งในแง่ของการทำให้ ปัจเจกบุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และสามารถก้าวสู่นับสนุนให้ ดำเนินงานต่างๆ ในหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังที่ได้เสนอแล้วในรายละเอียดในบทต้นๆ ของ รายงานฉบับนี้นั้น ก็คือ คุณธรรมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีอยู่ประจำพระองค์นั่นเอง

๕. ในหลวงกับคุณธรรม “ความรับผิดชอบ”

หลักคิดและปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับคุณสมบัติที่ปัจเจกบุคคลควรมีประจำตัวเพื่อจักได้มีส่วนสร้างความสำเร็จให้แก่ตัวเองและมีส่วนสร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมพร้อมๆ กันไป จัดเป็นระบบความคิดเพื่อพัฒนาคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ในประเทศไทยได้เป็นอย่างดี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิบัติพระองค์อันปรากฏผ่านพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่สะท้อนถึงการทรงมีคุณสมบัติต่างๆ เหล่านั้นด้วย

เนื่องจากฐานคติของรายงานฉบับนี้ที่ว่า ประเทศไทยสมควรสนใจที่จะพัฒนาราชกรไทยให้มีคุณสมบัติต่างๆ ที่นำไปสู่การเพิ่มคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ในประเทศไทย หรือให้การพัฒนาดังกล่าวนี้เป็นไปได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ สามารถสรุปผลการศึกษาในหน้าต้นๆ ในรายงานนี้ใหม่่ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีคุณธรรม “ความรับผิดชอบ” ประจำพระองค์ในการทรงปฏิบัติภาระหน้าที่พระมหากษัตริย์ของแผ่นดินไทย โดยที่คุณธรรมความรับผิดชอบต่อมีหน้าที่ครอบคลุมถึงคุณธรรมประการอื่นๆ ด้วย ทำให้การทรงปฏิบัติพระราชภารกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเปี่ยมไปด้วยคุณภาพ ซึ่งนอกจากจะสะท้อนถึงความสัมฤทธิ์ผลของภารกิจเหล่านั้นแล้ว ยังสะท้อนถึงคุณธรรมต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาพระราชทานไว้ในพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัส

๕.๑ ความหมายของคุณธรรม “ความรับผิดชอบ”

คุณธรรม ความรับผิดชอบ ที่กล่าวถึงในบทนี้ จะนิยามความหมายใหม่เพื่อให้ถูกต้องสอดคล้องกับสาระที่แท้จริงของคุณธรรมนี้ให้มากที่สุด ดังนี้

“ความรับผิดชอบ คือ สภาพที่รู้จักภาระหน้าที่ และทำงานหรือดำเนินการตามภาระหน้าที่ดังกล่าวให้บังเกิดผลลัพธ์ หรือผลประโยชน์ที่คาดหวังจากภาระหน้าที่ดังกล่าวมากที่สุด”

การที่ปัจเจกบุคคลมีความรับผิดชอบ คือการที่บุคคลนั้นมีสภาพดังกล่าว นั่นคือ การรู้จักภาระหน้าที่ของตนเอง และปฏิบัติภาระหน้าที่ให้บังเกิดผลลัพธ์มากที่สุด

นิยาม “ความรับผิดชอบ” ที่เสนอข้างต้น จะครอบคลุมส่วนที่เป็นความเข้าใจแบบทั่วไป ซึ่งใช้ในลักษณะที่สื่อสภาพของการรับผิดชอบหรือการรับผิดชอบอันเกิดจากการกระทำกรหนึ่งๆ แต่การที่จะยอมรับผิดหรือยอมรับชอบนั้นจักต้องเกิดจากการรับรู้ภารกิจในตำแหน่งหน้าที่นั้น

มีอะไรบ้าง หรือภารกิจนั้นเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอะไร นั่น คือ สภาพที่รู้จักภาระหน้าที่ของตนเอง การที่จะรับรู้หรือรู้จักภาระหน้าที่ของตนเองนั้น จำต้องเกิดจากการขวนขวายแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับภาระหน้าที่ดังกล่าว (จะง่ายยากที่สุดแล้วแต่ว่า ได้มีเอกสารบัญญัติภาระหน้าที่นั้นๆ อย่างละเอียดไว้แล้วหรือยัง) อันเป็นการสื่อความพยายามของผู้มีภาระหน้าที่เองที่จะเพิ่มความรู้และความเข้าใจที่มีต่อภาระหน้าที่นั้นๆ จริงอยู่ตำแหน่งงาน (อันเป็นสิ่งที่ระบุไว้ในความหมายที่ใช้กันทั่วไป) จำต้องเกี่ยวข้องกับภาระหน้าที่หรือการกระทำในรูปแบบและรายละเอียดลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ตำแหน่งงานนั้นเป็นบทบาท (role) หนึ่งของชีวิตมนุษย์เท่านั้น คนเรานั้นมีบทบาท หน้าที่มากมายแตกต่างกันไปสุดแล้วแต่กาลเทศะ ในขณะที่ขณะหนึ่งเราเป็นลูก เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นนักเรียนนักศึกษา เป็นนั่นเป็นนี่ ฯลฯ ทุกบทบาททุกหน้าที่มีภารกิจที่จำต้องกระทำลักษณะหนึ่ง และจำนวนหนึ่งเสมอ ดังนั้น (การมี) ความรับผิดชอบจึงต้องเกี่ยวข้องกับภารกิจในทุกบทบาท/หน้าที่ไม่ใช่จำกัดเฉพาะภารกิจในตำแหน่งงาน (อาชีพ) แต่เพียงอย่างเดียว

ภารกิจที่มากับบทบาท/หน้าที่อื่นๆ เมื่อได้ทำไป (discharge) อย่างถูกต้องจะบังเกิดผลลัพธ์ซึ่งจัดได้ว่าเป็นผลดี หรือประโยชน์ของภารกิจดังกล่าว " ผู้ที่สวมบทบาทหรือทำหน้าที่ดังกล่าวจึงต้องทำให้เกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวังจากบทบาทหน้าที่นั้นๆ นั่นคือ เท่ากับจำนวนผลลัพธ์ที่ควรต้องเกิดขึ้น อันเป็นการสื่อสั้นๆ ได้กระทำให้บังเกิดผลลัพธ์ที่คาดหวังจากบทบาทดังกล่าวมากที่สุดนั่นเอง

การที่บุคคลจะสามารถดำเนินการให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดจากภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายหรือจากบทบาทที่สวมอยู่นั้นๆ ก็ต่อเมื่อผู้สาระของภารกิจในบทบาทหน้าที่นั้นๆ อย่างถูกต้อง มิฉะนั้นแล้ว ผลลัพธ์คงไม่เกิดขึ้นในระดับนั้นๆ อย่างแน่นอน การกล่าวว่าบุคคลมีความรับผิดชอบจึงสื่อสั้นๆ ทั้งการรู้จักบทบาท/หน้าที่ และการกระทำอย่างได้ผลลัพธ์มากที่สุด ไม่ใช่อย่างใดอย่างหนึ่ง

แน่นอน แม้รู้จักภารกิจในบทบาท/หน้าที่นั้นๆ อย่างลึกซึ้งแล้วก็ตาม บุคคลนั้นก็อาจไม่กระทำทำให้บังเกิดผลลัพธ์สูงสุดตามที่คาดหวังจากบทบาท/หน้าที่นั้นๆ (อันเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ) หรือการไม่บรรลุผลลัพธ์ในระดับและรูปแบบที่คาดหวังไว้ เนื่องจากบุคคลนั้นไม่ได้ซาบซึ้งว่า บทบาทที่กำลังสวมอยู่นั้น หรือหน้าที่ที่กำลังทำอยู่นั้น สื่อภารกิจอะไรบ้าง หรือความล้มเหลวอาจเกิดจากสภาพที่ไม่รู้ภารกิจในบทบาท/หน้าที่นั้น และ/หรือไม่ได้กระทำกิจกรรมอย่างจริงจัง จนทำให้เกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวังก็ได้ สภาพทั้งหมดนี้จัดเป็นสถานการณ์ที่บ่งว่าบุคคลผู้นี้ไม่มีความรับผิดชอบนั่นเอง

จากความหมายของความรับผิดชอบที่อธิบายในย่อหน้าข้างต้น เราสามารถวิเคราะห์หน้าที่มีต่อคุณธรรมอื่นๆ ที่นิยามกล่าวถึงกันเสมอ เป็นลำดับต่อไป

๕.๒ ความรับผิดชอบกับการรู้จักหน้าที่

เมื่อบุคคลมีความรับผิดชอบ นัยแรก คือ เขาต้องรู้จัก “หน้าที่” ที่ทำ (ได้รับมอบหมายให้ทำหรือเลือกทำเอง) หรือบทบาทที่เขาสวม แต่การรู้จักหน้าที่นั้นจะอยู่ในวิญญานของบุคคลที่รับผิดชอบ เพราะคนที่มีความรับผิดชอบเน้นการทำภารกิจให้เกิดผลลัพธ์ที่คาดหวังให้ได้มากที่สุดและเงื่อนไขที่ต้องมี คือ การรู้ (เรียนรู้และ/หรือรับรู้) ว่าภารกิจที่ต้องกระทำในหน้าที่นั้นๆ มีอะไรบ้าง หรืออีกนัยหนึ่ง คือ รู้ “หน้าที่” นั้นเอง การมีคุณธรรม “ความรับผิดชอบ” สื่อการมีคุณธรรม “การรู้จักหน้าที่” ไปด้วย นั่นคือ การมี “ความสำนึกในหน้าที่”

๕.๓ ความรับผิดชอบกับการมีวินัย

สำหรับบุคคลที่มีหน้าที่รับผิดชอบในความหมายที่นิยามในที่นี้ เขาก็ต้อง “มีวินัย” เป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพด้วย การที่เขาจะสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามที่ระบุไว้ในบทบาท/หน้าที่นั้นๆ ได้เป็นอย่างดี และยังผลให้เกิดประโยชน์สูงสุดที่คาดหวังจากบทบาท/หน้าที่นั้นๆ เขาก็ต้องเป็นคนที่ “มีวินัย” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้การมีวินัย ก็คือ การปฏิบัติตามระเบียบ กฎเกณฑ์ และวิธีการที่ได้กำหนดไว้สำหรับภารกิจในบทบาทหน้าที่นั้นๆ ถ้ามีการปฏิบัติตนที่แตกต่างไปจากวิธีการและ/หรือระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้แล้ว โอกาสที่จะประสบความสำเร็จในการดำเนินการย่อมมีน้อย และความสามารถสร้างสรรค์ผลลัพธ์ให้เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ในบทบาทหน้าที่นั้นๆ ก็เป็นสถานะที่คนมีความรับผิดชอบต้องมีการหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดขึ้น การมีวินัยจึงมักกล่าวเชื่อมโยงกับ “ความอดทน” “ความพากเพียร” ที่จะดำเนินการให้บังเกิดผลตามที่ต้องการ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากการเน้นผลงานอันเป็นนัยของการมีความรับผิดชอบแล้ว ความหมายของ “การมีวินัย” ที่กินความไปถึงความเพียรพยายาม ความบากบั่นตลอดจนความอดทนที่เกิดขึ้นอย่างอยู่ตัว (sustaining) และจริงจัง เพื่อให้บังเกิดผลงานที่คาดหวัง จึงไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างใด

๕.๔ ความรับผิดชอบกับการตรงต่อเวลา

สำหรับผู้ที่มีความรับผิดชอบ ซึ่งมีนัยของการเป็นผู้ที่มีวินัยแล้ว ก็จักเป็นผู้ที่ “ตรงต่อเวลา” อีกด้วย กล่าว คือ เพื่อความสำเร็จของภารกิจที่ได้รับมอบหมายเนื่องมาจากบทบาท/หน้าที่นั้นๆ บุคคลผู้นี้ก็ต้องดำเนินงานตามแนวปฏิบัติที่กำหนดไว้สำหรับภารกิจดังกล่าว อันเป็นลักษณะของผู้ที่มีวินัยนั่นเอง แต่การปฏิบัติภารกิจใดๆ ไม่ว่าจะ เป็นบทบาท/หน้าที่อะไรก็ตาม จะเกี่ยวพันกับเวลาเสมอ ทั้งในแง่เวลาที่ต้องใช้ในการทำกิจกรรมและเวลาที่เป็นกำหนดการการทำงานแต่ละขั้น จากขั้นแรกไปจนถึงขั้นสุดท้าย เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่มีความรับผิดชอบต้องการให้

เกิดผลงานตามที่บทบาท/หน้าที่นั้นๆ คาดหมายไว้ ย่อมต้องเป็นผู้ที่ตรงต่อเวลาด้วย มิฉะนั้นแล้ว ผลงานที่ยังเกิดขึ้นก็ไม่เป็นไปตามที่ต้องการทั้งในแง่ปริมาณ คุณภาพ และเวลาของการได้มาซึ่ง ผลลัพธ์นั้นๆ โดยนัยแล้ว ผู้ที่มีความรับผิดชอบจึงต้องเป็นผู้ที่มีความตรงต่อเวลาด้วยเช่นกัน

๕.๕ ความรับผิดชอบกับความเป็นเลิศ

คนที่มีความรับผิดชอบ จักต้องเป็นคนที่มิวิญญาณของการเรียกร้อง “ความเป็นเลิศ” (pursuit of excellence) จากตัวเอง นั่นคือ บุคคลผู้นี้ไม่ว่าจะทำงานในบทบาท/หน้าที่อะไรก็ตาม จัก ต้องเน้นการทำให้เกิดผลลัพธ์ที่สูงสุดตามคาดหมายมาจากบทบาท/หน้าที่นั้นๆ ซึ่งเป็นนัยของ การเรียกร้องความเป็นเลิศจากตัวเองนั่นเอง กล่าวคือไม่ใช่เป็นการทำงานแบบ “เข้าชามเย็นชาม” ทำเพื่อให้วันและเวลาผ่านไปเรื่อยๆ เท่านั้น แต่ทำงานด้วยความกระตือรือร้น การทุ่มเทพลังกาย พลังสมอง (ตามขีดความสามารถที่มีอยู่ประจำตัว) เพื่อให้บังเกิดผลลัพธ์ตามที่วิเคราะห์จากความ คาดหมายของบทบาทหน้าที่ การมุ่งให้เกิดผลลัพธ์ตามที่ต้องการย่อมมีโอกาสทำให้เกิดความริเริ่ม ใหม่ (originality, creativity) และการสร้างสรรค์นวัตกรรม (innovation) ในบุคคลผู้นั้น อันเป็นผลจากความพยายาม และความขวนขวายที่จะสร้างสรรค์ผลงานในบทบาท/หน้าที่นั้นๆ แรกผลักดันเพื่อการริเริ่มหรือหรือการสร้างสรรค์นวัตกรรม เกิดจากความปรารถนาที่จะทำงานให้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และให้เกิดผลลัพธ์มากที่สุดตามที่คาดหวังกันไว้ อันเป็นความรู้สึกของการมี ความรับผิดชอบของบุคคลนั้น การเรียกร้องความเป็นเลิศจากตัวเองนี้ ก็จัดเป็นสภาพหนึ่งของ “ความใฝ่สำเร็จ” (need for achievement or n-achievement) การที่บุคคลยอมบากบั่นพากเพียร เพื่อให้ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน ย่อมต้องเรียกร้องความเป็นเลิศจากตัวเอง เพื่อนำไปสู่ ความสำเร็จดังกล่าว สภาวะความเป็นเลิศที่ดี หรือการได้มาซึ่งความสำเร็จที่ดี ไม่ใช่สิ่งที่ลอยมา ให้ แต่เป็นสิ่งที่ต้องต่อสู้ให้ได้มานั่นคือ ต้องมีความพากเพียรพยายามและต้องมี “การเสียสละ” ดังเอง (ในรูปของเวลา แรงกาย พลังสมอง การพักผ่อนหย่อนใจ) ตามที่จำเป็น เพื่อให้ได้มาซึ่งผลลัพธ์ที่ บทบาท/หน้าที่นั้นๆ คาดหวังไว้ให้ได้มากที่สุด หรือสภาพของความเป็นเลิศและความใฝ่สำเร็จ นั้นเอง

๕.๖ ความรับผิดชอบกับความกล้าหาญ

ในการปฏิบัติภารกิจตามบทบาท/หน้าที่ที่มีอยู่ คนที่มีคุณธรรม “ความรับผิดชอบ” โดยนัยแล้ว จักมี “ความกล้าหาญ” ที่จะดำเนินการใดๆ ก็ตามที่นำไปสู่การบังเกิดผลลัพธ์ที่สูงสุด ตามความคาดหมายของบทบาท/หน้าที่นั้นๆ กล่าวคือ เมื่อสถานการณ์ชี้แนะว่า จำเป็นต้อง ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่บทบาท/หน้าที่นั้นๆ คาดหวังไว้ ผู้ที่มีความ รับผิดชอบก็พร้อมและมีความกล้าที่จะตัดสินใจโดยไม่รีรอ ความเด็ดขาดและความแน่วแน่ในการ ตัดสินใจเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบในบุคลิกของ ผู้ที่มีความรับผิดชอบ “การ

ผลัดวันประกันพรุ่ง” หรือการรีรอไม่ดำเนินการในภารกิจที่เป็นส่วนหนึ่งของบทบาท/หน้าที่ จึงเป็นสภาพที่ขัดกับการมีความรับผิดชอบอันเป็นสภาพที่มุ่งมั่นให้เกิดผลลัพธ์จากภารกิจที่กระทำไปในบทบาท/หน้าที่นั้นๆ

๕.๖ ความรับผิดชอบกับความซื่อสัตย์

คนที่มีความรับผิดชอบย่อมมี “ความซื่อสัตย์” ต่อตัวเอง และไม่หลอกลวงผู้อื่น ในการปฏิบัติหน้าที่ภารกิจที่กำหนดโดยบทบาท/หน้าที่นั้นๆ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ผู้ที่มีความรับผิดชอบโดยนัยแล้ว จักเป็นผู้ที่รู้จักบทบาท/หน้าที่ของตนเอง และมีวินัยที่จะปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนด สำหรับภารกิจที่ต้องดำเนินการตามบทบาท/หน้าที่นั้นๆ กล่าวในบริบทของการทำงานหรืออาชีพ สภาพเช่นว่านี้ ก็คือ การเป็นผู้ที่ปฏิบัติตนให้เป็นไปตามจรรยาบรรณของอาชีพหรือการงานนั้นๆ ดังนั้น ผู้ที่มีความรับผิดชอบจึงอยู่ในสภาพที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อภาระหน้าที่ของตนเอง ไม่ดำเนินการอื่นใดที่จะผิดแผกแปลกไปจากแนวปฏิบัติที่กำหนดโดยจรรยาบรรณของอาชีพและการงานและเมื่อพิจารณาจากผู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วย (กล่าวคือ ผู้ที่ได้รับบริการ หรือผลิตผลอันสืบเนื่องมาจากการกระทำหน้าที่ของผู้ที่มีความรับผิดชอบ) บุคคลเหล่านี้จะไม่ถูกหลอกลวงให้ได้รับบริการ หรือผลิตผลอันเกิดจากการดำเนินงานที่มีคุณภาพต่ำโดยเจตนา หรือได้รับบริการหรือผลิตผลเทียมหรือไม่ได้รับบริหาร หรือผลิตผลเลย ความรู้สึกนึกคิดลักษณะนี้ในคนที่มีความรับผิดชอบจะปรากฏอยู่ในบทบาท/หน้าที่อื่น นอกเหนือจากบทบาท/หน้าที่ในการประกอบอาชีพ

๕.๗ ความรับผิดชอบกับการคำนึงถึงผู้อื่น

คนที่มีคุณธรรมความรับผิดชอบแล้ว ก็จะเป็นคนที่มี “ความคำนึงถึงผู้อื่น”(being considerate of others) ด้วยโดยปริยาย ในการดำเนินการตามภารกิจที่จักต้องทำและสมควรทำตามทีระบุมไว้ตามบทบาท/หน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่ว่า “ผู้อื่น” นี้จะพิจารณาจากแง่ของผู้ร่วมงานหรือผู้ที่ได้รับบริการหรือผลิตผลจากภารกิจนั้น ทั้งนี้เพราะการดำเนินงานตามบทบาท/หน้าที่ก็คือ การไม่สร้างภาระหรือปัญหาให้แก่ผู้อื่น (ไม่ว่าจะเป็นในรูปที่ผู้อื่นต้องพลอยแบกภาระทำงานในส่วนที่ไม่ใช่หน้าที่ของเขา หรือต้องคอยแก้ปัญหาที่เป็นผลลัพธ์ของการไม่ทำหน้าที่ของบุคคลแรกหรือในรูปที่ไม่ได้รับบริการหรือผลิตผลในระดับคุณภาพ และหรือในปริมาณตามที่คาดหวังไว้) เมื่อทุกคนมีบทบาท/หน้าที่ที่จักต้องสวมต้องทำ และบทบาท/หน้าที่ต่างๆ เหล่านี้ก็สัมพันธ์กันและกันในลักษณะต่างๆ การขาดความรับผิดชอบของผู้หนึ่งผู้ใดในการทำภารกิจตามบทบาท/หน้าที่นั้นๆ ย่อมมีผลกระทบในทางลบต่อสถานะของผู้อื่นอย่างแน่นอน การตระหนักถึงผลลัพธ์เชิงลบเช่นนี้เป็นองค์ประกอบของการมีความรับผิดชอบ การมีความรับผิดชอบในตัวบุคคลจึงมีนัยของการมีความคำนึงถึงผู้อื่นด้วย

๕.๕ กิจกรรมความรับผิดชอบ

กล่าวในเชิงสรุป ความรับผิดชอบเป็นคุณธรรมที่สำคัญ เนื่องจากมีนัยที่ครอบคลุมไปถึงคุณธรรมอื่นๆ ที่นิยามกล่าวถึงกันมาก การมีความรับผิดชอบจึงเป็นการมีคุณธรรมอื่นๆ ที่เป็นนัยของความรับผิดชอบด้วย ความครอบคลุมของความหมายของคุณธรรมความรับผิดชอบในลักษณะที่ได้เสนอข้างต้นนั้น ไม่เป็นสิ่งที่น่าประหลาดใจเมื่อเป็นที่ตระหนักกันแล้วว่า เป็นที่นิยามกันมากที่จะเสนอแนะ (ในโอกาสต่างๆ) ให้คนเรามี (เช่น) ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ความรับผิดชอบในการทำงาน ความรับผิดชอบในเรื่องเวลา ฯลฯ

พิจารณาจากทัศนะของตัวบุคคล และการมีบทบาท/หน้าที่ต่างๆ ของบุคคลในสังคม แล้ว อาจจำแนกความรับผิดชอบของคนเราในเชิงกิจกรรมได้ ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

(๑) ความรับผิดชอบในการใช้ชีวิต

(๒) ความรับผิดชอบในการทำงาน และ

(๓) ความรับผิดชอบในบทบาท/หน้าที่อื่นๆ

ทั้งนี้เพราะว่าบุคคลหนึ่งๆ จะสวมบทบาทมีหน้าที่ในขณะใดขณะหนึ่งในบริบทใดบริบทหนึ่งในสามบริบทนี้เสมอ

ในการใช้ชีวิตไม่ว่าในฐานะใดก็ตาม เป็นลูก เป็นพ่อเป็นแม่ เป็นผู้ย่อย เป็นผู้ใหญ่ บุคคลที่มีความรับผิดชอบก็จักปฏิบัติตนให้เป็นไปตามแนวทางที่กำหนดไว้ในบทบาท/หน้าที่นั้นๆ ภายในกรอบดังกล่าว คนเราก็ต้องมีการประกอบอาชีพ มีตำแหน่งงานในระดับต่างๆ สุดแล้วแต่ความสามารถจะพาไป การมีความรับผิดชอบในการทำงานคือการดำเนินการในภารกิจต่างๆ ที่จำเป็นเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ตามที่บทบาทนั้น หน้าที่นั้น ตำแหน่งนั้นคาดหวังไว้นอกจากบทบาทหลักๆ แล้ว คนเราก็มีบทบาทและหน้าที่อื่นๆ มากมาย ทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญ บทบาท/หน้าที่เหล่านี้มีการคาดหวังบางประการจากตัวบุคคล นั่นคือ การกระทำภารกิจบางชนิดบางประเภทในกรอบของบทบาท/หน้าที่เหล่านั้นๆ การมีความรับผิดชอบในการทำหน้าที่ในการสวมบทบาทหนึ่งๆ จึงคือการมีพฤติกรรมต่างๆ ตามที่คาดหมายของบทบาท/หน้าที่นั้นๆ และความรับผิดชอบในบริบทต่างๆ ทั้งหมดนี้ เกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีความเข้าใจในสาระสำคัญในเชิงพฤติกรรม และกิจกรรมที่มากับบทบาท/หน้าที่นั้นๆ และเมื่อมีความเข้าใจและดำเนินการตามความเข้าใจนั้นแล้ว การมีความรับผิดชอบก็จะมีนัยแห่งคุณธรรมอื่นๆ ที่ได้อภิปรายแล้วข้างต้นด้วยเสมอ

๕.๑๐ ความรับผิดชอบต่อตนเองและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

ความหมายและนัยของ “ความรับผิดชอบ” ที่ได้แจกแจงข้างต้น เป็นการนำเสนอในบริบทของตัวบุคคลเป็นการพิจารณาความรับผิดชอบในประเด็นต่างๆ จากทัศนพิสัยของตัวบุคคล

โดยนัยนี้แล้ว ถ้าปัจเจกบุคคลมี (๑) ความรับผิดชอบในการใช้ชีวิต (๒) ความรับผิดชอบในการทำงาน (๓) ความรับผิดชอบในบทบาท/หน้าที่อื่นๆ แล้ว ก็หมายความว่า บุคคลนี้มีความรับผิดชอบต่อตนเองอย่างสมบูรณ์

ถ้าในสังคมใดก็ตาม สมาชิกในสังคมนั้นต่างก็มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ทั้งในการใช้ชีวิต ในการทำงานและในบทบาท/หน้าที่อื่นๆ แล้ว น่าจะสามารถสรุปได้ว่า ความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลในทำนองดังกล่าว จะเกื้อกูลผลประโยชน์ส่วนรวมด้วย นั่นคือ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวมหรือต่อสังคม ก็ได้บังเกิดขึ้นโดยปริยาย

อาจอุปมาในเชิงสรุปสำหรับประเด็นนี้ ดังนี้ เมื่อปัจเจกบุคคลทำหน้าที่ของความ เป็นพ่อความเป็นแม่ที่มีความรับผิดชอบ การอบรมบ่มนิสัยลูกหลานในลักษณะที่สะท้อนถึง คุณสมบัติที่พึงปรารถนา (ตามนัยของคุณธรรมความรับผิดชอบ) ก็จะบังเกิดขึ้น ทั้งในแง่ของการปรา่ สักสอนและการกระทำ เมื่อปัจเจกบุคคลทำหน้าที่ความเป็นลูกอย่างมีความรับผิดชอบ การ ตอบสนองคำสั่งสอนของพ่อแม่ย่อมอยู่ในลักษณะที่เป็นไปในทิศทางที่ทำให้พ่อแม่ชื่นชม และเมื่อ พ่อแม่อยู่ในวัยชราที่มีความกตัญญูทวดเทวี่ อุปการะเลี้ยงดูท่าน ผลประโยชน์ย่อมตกแก่ครอบครัวที่ สมาชิกมีความรับผิดชอบ และต่อชุมชนที่ประกอบด้วยครอบครัวเหล่านี้ เมื่อเป็นผู้ที่น้อยก็ปฏิบัติการ งานและหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างมีความรับผิดชอบ ผลงานก็ย่อมออกมาดีตามระดับความรู้ ทักษะที่การทำงาน/หน้าที่ดังกล่าวกำหนดไว้ ผลดีย่อมเป็นขององค์กรที่มีผู้น้อยปฏิบัติงานอย่างมี ความรับผิดชอบ ในขณะเดียวกัน เมื่อปัจเจกบุคคลทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่ มีตำแหน่งเป็นหัวหน้างาน เป็นผู้บังคับบัญชา การเป็นผู้มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงานย่อมส่งผลให้มีการปฏิบัติงานที่ เหมาะสม ด้วยการดำเนินงานที่ถูกต้องและพร้อมที่จะรับผิดชอบเมื่อการงานล้มเหลว และพร้อมที่จะ เปิดทางให้ผู้อื่นที่มีความสามารถสูงกว่าเข้ารับหน้าที่แทน ในสภาพเช่นนี้ ผลประโยชน์ก็ย่อมตกอยู่ กับองค์กรที่สังกัด และถ้าทุกองค์กรมีผู้น้อยและผู้ใหญ่ซึ่งต่างก็มีความรับผิดชอบต่อตนเองใน ลักษณะเช่นว่าแล้ว สังคมโดยส่วนรวมก็ย่อมจักได้รับประโยชน์ด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความ รับผิดชอบต่อตนเองจึงสื่อความรับผิดชอบต่อส่วนรวมด้วยประการฉะนี้

อย่างไรก็ตาม อาจมีผู้รู้ทักว่า ปรัชญาของ “ส่วนรวม” (ชุมชน สังคม ประเทศ) นั้น ไม่ เหมือนกับปรัชญาของ “ตนเอง” การสรุปโดยอิงการวิเคราะห์ในเชิงย่อหน้าที่แล้ว ไม่น่าจะใช้ได้ นั่น คือ ส่วนย่อยไม่ใช่ส่วนรวมกล่าวคือ เมื่อพิจารณาในเชิงมหภาคแล้ว สังคมส่วนรวมแม้จะ ประกอบด้วยปัจเจกบุคคลก็จริงก็สามารถมีสถานะบางอย่างที่ไม่อยู่ในขอบข่ายของบทบาทปัจเจก บุคคลเลย เช่น ความอยู่รอดของสังคม เอกภพหรือชาติของประเทศไทย เสถียรภาพทางด้านเศรษฐกิจ ของประเทศ การปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทย ฯลฯ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวมใน

ปรับใหม่นี้คงไม่สอดคล้องกับความรับผิดชอบต่อตนเองอีกต่อไป เช่น ในยามภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ปัจเจกบุคคลในฐานะผู้บริโภค ก็จะใช้จ่ายใช้สอยอย่างระมัดระวัง ไม่สุรุ่ยสุร่ายเหมือนแต่ก่อน เมื่อทุกคนมีความรับผิดชอบกับการเงินของตนเองในลักษณะนี้แล้ว ระบบเศรษฐกิจก็จะอยู่ในสภาพที่ตกต่ำยิ่งขึ้น อันเป็นลักษณะของความไม่รับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งในกรณีนี้ ต้องการให้มีการใช้จ่ายใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อให้เกิดอุปสงค์ซึ่งก็จะกระตุ้นเพิ่มอุปสงค์ทอดต่อไป หรือปัจเจกบุคคลในฐานะผู้ลงทุน ก็จะระมัดระวังไม่ลงทุนในกิจการต่างๆ แม้นว่าอัตราดอกเบี้ยอาจลดลงจากเดิมก็ตาม หรือแม้ว่าจะมีเงินกำไรสะสมจากอดีตไว้เพื่อการลงทุนแล้วก็ตาม เมื่อผู้ประกอบการแต่ละคนตัดสินใจในลักษณะนี้ทุกคน ผลก็คือไม่มีการลงทุนใหม่ที่จะไปช่วยกระตุ้นระบบเศรษฐกิจ อันเป็นผลประโยชน์ต่อประเทศชาติโดยส่วนรวมพฤติกรรมเช่นนี้อาจจัดได้ว่า แม้จะเป็นความรับผิดชอบต่อตนเอง แต่ก็ยังเป็นลักษณะของการขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม พฤติกรรมทำนองนี้สามารถยกมาเป็นตัวอย่างได้อีก แต่เท่าที่ได้เสนอแล้วก็พอเพียงที่จะสื่อสภาพที่ (คิดกันว่า)

ขัดแย้งกันระหว่าง ความรับผิดชอบต่อตนเองและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

พิจารณาในระดับที่ผิวเผินแล้ว ความรับผิดชอบต่อตนเอง อาจนำไปสู่พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลที่ขัดแย้งกับการมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม (ในสภาพที่อ้างถึงในตัวอย่างข้างต้น) แต่เมื่อวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง โดยอาศัยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในความหมายของการมีความรับผิดชอบต่อแล้ว ไม่มีความขัดแย้งที่แท้จริงเกิดขึ้นแต่ประการใด

พิจารณาประเด็นข้างต้นอย่างเจาะจงขึ้น การที่ปัจเจกบุคคลมีความรับผิดชอบต่อตนเองในบทบาท/หน้าที่ต่างๆ ในชีวิตแล้ว จะประกันพฤติกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างไม่ต้องสงสัย ลองนึกภาพ (เช่น) ที่ว่า ถ้าคนในสังคมส่วนใหญ่ขาดความรับผิดชอบต่อตนเองแล้ว จะมีการเอาไรต์เอาเปรียบซึ่งกันและกัน ทำให้ประเทศต้องมีระบบการควบคุมป้องกัน ตลอดจนการจับกุมคุมขังพฤติกรรมที่ให้ร้ายต่อกัน อันหมายถึงการสูญเสียทรัพยากรจำนวนมากของส่วนรวม เพื่อกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งจะออมได้ แล้วนำไปใช้ในกิจการอื่นๆ ที่เพิ่มสวัสดิการแก่ส่วนรวม ถ้าปัจเจกบุคคลมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ถ้าคนในสังคมส่วนใหญ่ไม่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่การทำงานของตนแล้ว การทำงานย่อมขาดตกบกพร่องและขาดประสิทธิภาพ อันหมายถึงการสูญเสียโอกาสของส่วนรวมที่จะได้รับผลผลิตที่ควรจะมีเกิดขึ้น ถ้าปัจเจกบุคคลมีความรับผิดชอบในหน้าที่การงานของตน เป็นต้น

อนึ่ง บทบาทของปัจเจกบุคคลมีอยู่มากมายในชีวิต ดังที่ได้เน้นแล้วข้างต้น การมีความรับผิดชอบต่อตนเองนั้น หมายถึง การทำความเข้าใจในภาระหน้าที่ที่มากับบทบาทนั้นๆ ถ้า

ปัจเจกบุคคลที่มีความรับผิดชอบต่อตนเองได้มีโอกาสเป็นผู้บริหารประเทศ เขาก็ย่อมที่จะทำหน้าที่ดังกล่าวให้ดีที่สุด เขาย่อมมีความกล้าหาญที่จะใช้นโยบายและมาตรการที่จำเป็นเพื่อนำชาติให้พ้นภัย เพื่อธำรงไว้ซึ่งเอกราชของประเทศ เพื่อรักษาเสถียรภาพในระบบเศรษฐกิจ หรือเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจและยกฐานะความเป็นอยู่ของประชาชนให้สูงขึ้น โดยการแจกแจงข่าวสารและข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และแนวทางแก้ไข เขาย่อมเรียกร้องให้บุคคลอื่นๆ ในสังคมได้ช่วยกันทำหน้าที่เป็นภารกิจงานของบุคคลเหล่านั้น อย่างมีความรับผิดชอบเหมือนเช่นที่เคยปฏิบัติมา ปัจเจกบุคคลต่างๆ นอกจากจะมีบทบาทในการครองชีพแล้ว ก็ยังมีบทบาทในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมเดียวกัน ย่อมสนองตอบการเรียกร้องต่างๆ ของผู้นำประเทศ โดยการปฏิบัติตนเองที่ตั้งอยู่บนคุณธรรมความรับผิดชอบ (เพราะเขาเหล่านี้มีความรับผิดชอบต่อตนเองอยู่แล้ว) ในกรณีตัวอย่างข้างต้น การที่ปัจเจกบุคคลพยายามประหยัลดการใช้จ่ายในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหรือไม่ลงทุน ในขณะที่บรรยากาศการลงทุนในระบบเศรษฐกิจไม่เอื้ออำนวย ก็เป็นพฤติกรรมที่เหมาะสมแล้วในบริบทดังกล่าว แต่ถ้าผู้นำรัฐบาลที่ขึ้นอาสาเข้าไปรับใช้ประเทศ สามารถสร้างเงื่อนไขในระบบเศรษฐกิจเพื่อชักจูงให้มีการใช้จ่ายและการลงทุนที่สูงขึ้น พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลก็จะสนองรับในสภาพแวดล้อมใหม่ได้เช่นกัน ความสำคัญในกรณีนี้อยู่ที่ความรับผิดชอบของผู้นำรัฐบาลที่จะสร้างเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการฟื้นตัวของภาวะเศรษฐกิจ ไม่ใช่ความรับผิดชอบของปัจเจกบุคคลที่จะสร้างปัญหาให้แก่ตนเองในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำโดยการจับจ่ายใช้สอยอย่างผิดปกติหรือโดยการลงทุนที่ต้องประสบการขาดทุนอย่างแน่นอน ความรับผิดชอบต่อตนเองของแต่ละคนในบทบาท/หน้าที่ต่างๆ ก็จะเกี่ยวเนื่องกันจนเกิดผลประโยชน์ต่อส่วนรวม อันจัดเป็นความรับผิดชอบต่อส่วนรวมนั่นเอง

โดยสรุป พื้นฐานของความรับผิดชอบต่อส่วนรวม จะต้องมาจากความรับผิดชอบต่อตนเอง หากปัจเจกบุคคลยังไม่สามารถที่จะทำตนให้มีความรับผิดชอบต่อชีวิตของตนเองในบทบาท/หน้าที่ต่างๆ แล้ว สังคมจะหวังอะไรจากปัจเจกบุคคลเหล่านี้ ที่จะมีมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมหรือต่อประเทศชาติเล่า แท้ที่จริงแล้ว การเรียกร้องให้ทุกคนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่พยายามสร้างคุณธรรมความรับผิดชอบที่มีต่อตนเองให้เข้มข้นเสียก่อน ก็เป็นการเรียกร้องที่ไม่เกิดผลอะไร อันเป็นสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันในประเทศไทย

๕.๑๑ สรุป

การอภิปรายความหมายของคุณธรรม “ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ” ข้างต้น มีจุดมุ่งหมายที่จะสนับสนุนข้อสรุปที่ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ มีคุณธรรมความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในหลายๆ ด้าน การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนิยามพระราชภารกิจของพระองค์ และทรงเรียกร้องพระองค์ให้ปฏิบัติและกระทำทุกสิ่งทุกอย่างที่จะตอบสนองนัยแห่งพระปฐมบรม

ราชโองการ “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม ” (๕ พฤษภาคม ๒๔๕๓) นั้น ก็เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระหฤทัยสำนึกในเรื่อง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ความเป็นพระมหากษัตริย์ไทย ความสำนึกในพระราชหฤทัยเช่นว่านี้ นอกจากจะได้ปรากฏในรูปของพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่ได้นำเสนอเป็นบางส่วน ไปแล้ว ยังสะท้อนออกในรูปของพระราชปณิธานที่พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่อง “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่ สวิตเซอร์แลนด์” เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๕ อันมีความตอนหนึ่งสรุปได้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงได้ยินเสียงราษฎรคนหนึ่งตะโกนร้องว่า “ในหลวง อย่าทิ้งประชาชน” ก็ทรงนึกตอบในพระราชหฤทัยว่า “ถ้าประชาชนไม่ทิ้งข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะทิ้งประชาชนอย่างไรได้” (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๓๐ น. ๑๕)

ความสำนึกในพระราชหฤทัยดังกล่าวจัดเป็นตัวแปรสำคัญที่ผลักดันและเสริมพลังให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดบรรทัดฐานของการทรงปฏิบัติพระราชภารกิจความเป็นพระมหากษัตริย์ไทยที่สูงส่งยิ่งนัก ดังประจักษ์ชัดต่อสายตาของประชาชนชาวไทยตลอดเวลา ๔๓ ปี ที่พระองค์ได้ทรงครองราชย์ครองแผ่นดินมาจนตราប់ถึงทุกวันนี้

คุณธรรมความรับผิดชอบต่อที่นิยามใหม่ในรายงานการศึกษานี้ สามารถรองรับ (accommodate) ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่กล่าวถึงคุณภาพของปัจเจกบุคคลในเชิงกว้าง และในเชิงนี้เองที่อาจสรุปได้ด้วยว่า การพัฒนาคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ในประเทศไทยในด้านทัศนคติตามระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นำเสนอไว้ในบทที่ ๓-๗ ในรายงานนี้ สามารถเริ่มต้นโดยการย้ายการปลูกฝังคุณธรรมความรับผิดชอบต่อคนไทยทุกระดับความรู้และทุกสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

